

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ευρωπαϊκές Πολιτικές Νεολαίας, Εκπαίδευσης και Πολιτισμού

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

“Το νέο κύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα και το brain drain.
Η επίδραση των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανταλλαγής.”

Αλεξίου Ασπασία Μαρία
Επιβλέπων Καθηγητής: Νίκας Χρήστος

Θεσσαλονίκη, 2022

**«Βεβαιώνω ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου
είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη
αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο,
σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας»**

Αλεξίου Ασπασία Μαρία

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	9
1.1 Το αντικείμενο τη Διπλωματικής Εργασίας	9
1.2 Ερωτήματα της Διπλωματικής	10
1.3 Στόχοι της Διπλωματικής.....	10
1.4 Μεθοδολογία της Διπλωματικής Εργασίας	11
1.5 Συμπεράσματα της Διπλωματικής Εργασίας και η συνεισφορά της στην Επιστήμη	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	13
2.1 Η οικονομική κρίση του 2008.....	13
2.1.1 Γενικά.....	13
2.4 Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.....	44
2.4.1 Γενικά.....	44
2.4.2 Σχολές και Τμήματα.....	45
2.4.3 Τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	48
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ.....	51
Κεφάλαιο 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	51
3.1 Σκοπός της έρευνας.....	51
3.2 Ερευνητικά ερωτήματα & υποθέσεις έρευνας	51
3.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	52
3.4 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	54
4.1 Αποτελέσματα ερωτηματολογίου.....	54
4.1.1 Δημογραφικοί παράγοντες	54
4.1.2 Ειδικό μέρος	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	69
5.2 Περιορισμοί έρευνας	71
5.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.....	72

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εισαγωγή: Η οικονομική κρίση το 2008 με 2009 ήταν ένα γεγονός το οποίο συντάραξε συθέμελα την παγκόσμια οικονομία και σχεδόν το σύνολο των χωρών του κόσμου, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό καθεμία. Η Ελλάδα ήταν από τις χώρες η οποία επλήγη σε τεράστιο βαθμό και αναγκάστηκε να ακολουθήσει μία πολύ αυστηρή δημοσιονομική πολιτική, υιοθετώντας μέτρα λιτότητας που επέφεραν δυσμενείς επιπτώσεις στην ευρύτερη οικονομία της χώρας και τεράστια ανεργία.

Ένα από τα αποτελέσματα τα οποία επήλθε λόγω της οικονομικής κρίσης ήταν το φαινόμενο διαρροής εγκεφάλων (brain drain), κατά το οποίο εργαζόμενοι με υψηλή εξειδίκευση εγκαθίστανται σε χώρες του εξωτερικού για την αναζήτηση καλύτερης επαγγελματικής αποκατάστασης. Ένας από τους παράγοντες που θεωρητικά θα μπορούσαν να έχουν παίξει ρόλο στην απόφαση των εργαζομένων αυτών είναι η συμμετοχή τους σε διάφορα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών, εκ των οποίων το πιο σύνηθες και διαδεδομένο είναι το Erasmus/Erasmus+.

Σκοπός:

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση της επίδρασης της συμμετοχής φοιτητών σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών με την απόφασή τους να μεταβούν για διαμονή στο εξωτερικό μετά τις σπουδές και άρα τη συμβολή του προγράμματος στο φαινόμενο brain drain στην περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Μεθοδολογία:

Μετά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, διεξήχθη ποσοτική έρευνα και διανεμήθηκε ερωτηματολόγιο σε 20 πρώην φοιτητές του πανεπιστημίου Θεσσαλίας που είχαν συμμετάσχει σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών. Επιπλέον αναλύθηκαν στοιχεία συμμετοχής φοιτητών στα προγράμματα Erasmus από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας τα έτη 2007 έως 2013.

Αποτελέσματα:

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όλο και περισσότεροι φοιτητές κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης έπαιρναν την απόφαση να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών. Από τη διανομή του ερωτηματολογίου και την ανάλυση των

δεδομένων που προέκυψαν από αυτό φάνηκε ότι είναι αρκετοί οι φοιτητές οι οποίοι προχώρησαν στη μετάβαση για μόνιμη διαμονή σε κάποια άλλη χώρα (60%) και οι περισσότεροι δεν έχουν σκοπό να γυρίσουν στην Ελλάδα (55% επί του συνόλου, 91,7% επί των φοιτητών που διαμένουν στο εξωτερικό), εκτός και αν υπάρξει καλύτερευση της οικονομίας και δυνητική επαγγελματική αποκατάσταση.

Συμπεράσματα:

Από τα παραπάνω μπορεί να αντιληφθεί κανείς ότι το πρόγραμμα Erasmus συνέβαλε στην μετάβαση των φοιτητών σε διαμονή σε χώρα του εξωτερικού κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα θα μπορούσαν να είναι η επανάληψη της έρευνας για άλλα Πανεπιστήμια και σύγκριση των τάσεων που υπάρχουν, και διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας μέσω συνεντεύξεων για τις στάσεις και τις αντιλήψεις των φοιτητών αυτών.

ABSTRACT

Introduction: The economic crisis of 2008-2009 was a major event that shook the world economy and almost all the countries in the world, to a greater or lesser degree each. Greece was one of the countries that was hit hard, and was forced to pursue a very strict fiscal policy, adopting austerity measures that had adverse effects on the country's wider economy and huge unemployment.

One of the consequences of the financial crisis was the brain drain, in which highly skilled workers settled abroad to seek better professional rehabilitation. One of the factors that could theoretically have played a role in the decision of these employees is their participation in various student exchange programs, of which the most common and widespread is Erasmus / Erasmus +.

Aim: The aim of this dissertation is to investigate the impact of student participation in student exchange programs with their decision to go abroad for study and therefore the contribution of the program to the brain drain phenomenon during the financial crisis.

Methodology: After the literature review, a quantitative research was conducted and a questionnaire was distributed to 20 former students of the University of Thessaly who had participated in student exchange programs. In addition, data on student participation in Erasmus programs from the University of Thessaly in the years 2007 to 2013 were analyzed.

Results: the results showed that the number of students that take the decision to participate in a student exchange program was increasing during the financial crisis and it still rises till now. From the distribution of the questionnaire and the analysis of the data that emerged from it, it appeared that there are many students who have moved to another country for permanent residence (60%) and most of them do not intend to return to Greece (55% for of the total, 91.7% of students residing abroad), unless there is an improvement in the economy and potential vocational rehabilitation.

Conclusions: from the above, it seems that the Erasmus program contributed to the transition of students to residence in a foreign country during the period of economic crisis. Suggestions for further research could be to repeat the research for other

Universities and compare the existing trends, and conduct qualitative research through interviews about the attitudes and perceptions of these students.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1.1 Το αντικείμενο τη Διπλωματικής Εργασίας

Στην παρούσα εργασία διερευνάται το φαινόμενο brain drain, το οποίο στα ελληνικά αποδίδεται με τον όρο «διαρροή εγκεφάλων» και πώς αυτό επηρεάστηκε από την οικονομική κρίση. Κεντρικός άξονας στο ζήτημα αυτό θα είναι τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών (Erasmus LLP, Erasmus+ κλπ), όπου θα εξεταστεί ποια είναι η σχέση μεταξύ των προγραμμάτων αυτών με το φαινόμενο brain drain κάτω από τη συνθήκη της οικονομικής κρίσης που έπληξε τις περισσότερες χώρες σε παγκόσμιο επίπεδο.

Για την Ελλάδα, αυτό το ζήτημα έχει μεγάλη σημασία, καθώς, κατά πρώτον, η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες που σημείωσε δραματική ύφεση μέσα στην περίοδο της κρίσης και τα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν επέφεραν πρωτοφανείς συνθήκες για την Ελλάδα της Μεταπολίτευσης. Σε αυτήν τη συγκυρία μειώθηκαν αισθητά οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας και είναι δεδομένο πως αυτό έπληξε τόσο τα χαμηλά όσο και τα μεσαία στρώματα. Μια πληθυσμιακή ομάδα που ήρθε αντιμέτωπη με αυτή την αύξηση της ανεργίας είναι και τα άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, τα οποία έχοντας δαπανήσει ένα τεράστιο μέρος της ζωής τους στις σπουδές τους, είναι σχεδόν βέβαιο πως δε θα αποδεχτούν με προθυμία μια θέση εργασίας που δεν έχει σαφή συνάφεια με το αντικείμενο σπουδών τους. Όταν βρίσκονται σε μια τέτοια κατάσταση και τους προσφέρεται μια ευκαιρία να εξερευνήσει την επικρατούσα κατάσταση σε μια νέα χώρα, τότε είναι πολύ πιθανό να την αξιοποιήσει και αυτή η εμπειρία να παίξει καθοριστικό ρόλο στο να μεταβούν μόνιμα στη χώρα προορισμού. Αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για μια χώρα σαν την Ελλάδα, όπου οι φοιτητές είναι πολύ πιθανό να μεταβούν σε μια χώρα της Ευρώπης με καλύτερο βιοτικό επίπεδο και περισσότερες ευκαιρίες, γεγονός που θα επηρεάσει θετικά προς την απόφαση να μείνουν εκεί αντί να επιστρέψουν.

Διαμορφώνοντας με αδρό πλαίσιο τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν η οικονομική κρίση και τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στη μετάβαση ενός κατόχου τίτλου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προς το να διαμείνει μόνιμα σε χώρα του

εξωτερικού, στη συνέχεια διεξήχθη έρευνα σχετικά με το φαινόμενο αυτό στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας. Γι' αυτό το λόγο διεξήχθη ποσοτική έρευνα μέσω ερωτηματολογίων που απευθύνθηκε σε απόφοιτους που συμμετείχαν σε κάποιο τέτοιο πρόγραμμα και μετέβησαν στο εξωτερικό παίρνοντας την απόφαση να διαμείνουν εκεί μετά το πέρας των σπουδών τους στην Ελλάδα. Ακόμη, βοήθεια στην ερμηνεία του φαινομένου δίνεται από την ανάλυση στοιχείων σχετικά με τον αριθμό φοιτητών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας σχετικά με τη συμμετοχή των φοιτητών στα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών από την εποχή προ κρίσης μέχρι σήμερα.

1.2 Ερωτήματα της Διπλωματικής

Τα ερωτήματα που τίθενται για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι τα εξής:

1. Πώς η οικονομική κρίση επηρέασε την απόφαση ή μη των φοιτητών να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής;
2. Με ποιο τρόπο η συμμετοχή στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών επηρέασε την απόφαση των φοιτητών να μεταβούν για μόνιμη διαμονή σε κάποια χώρα του εξωτερικού;
3. Με ποιο τρόπο η οικονομική κρίση συνέβαλλε στην απόφαση των φοιτητών που συμμετείχαν σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών να διαμείνουν σε χώρα του εξωτερικού μετά την περάτωση των σπουδών τους στην Ελλάδα;

1.3 Στόχοι της Διπλωματικής

Ο κύριος στόχος που τίθεται στην παρούσα διπλωματική εργασία είναι η επίδραση της συμμετοχής σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών στην απόφασή τους να μεταβούν για μόνιμη διαμονή στο εξωτερικό την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

Επιμέρους στόχοι της εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της συμμετοχής σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής με την απόφαση για διαμονή στο

εξωτερικό όπως επίσης και την επίδραση που έχει η οικονομική κρίση στην Ελλάδα αναφορικά με την απόφαση για συμμετοχή σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής. Τέλος, στόχος επίσης είναι η ερμηνεία της απόφασης μετάβασης στο εξωτερικό μετά τη συμμετοχή σε κάποιο πρόγραμμα.

1.4 Μεθοδολογία της Διπλωματικής Εργασίας

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα διπλωματική εργασία είναι καταρχάς η βιβλιογραφική ανασκόπηση του ζητήματος για την αποσαφήνιση συγκεκριμένων όρων (brain drain, οικονομική κρίση προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών), καθώς και για την σχέση των όρων αυτών στην παγκόσμια βιβλιογραφία προκειμένου να ερμηνευτούν καλύτερα τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας. Σε σχέση με το ερευνητικό μέρος η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε είναι πρωτογενής ποσοτική έρευνα με την διανομή ερωτηματολογίων από τη μία και από την άλλη με την παράλληλη ερμηνεία τους με τα δεδομένα του αριθμού φοιτητών από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας που μετέβησαν σε εξωτερικό μέσω κάποιου προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών τα τελευταία 14 χρόνια.

Όσον αφορά την ανάλυση των δεδομένων, αυτή έγινε μέσω του προγράμματος SPSS και η διαδικασία που ακολουθήθηκε είναι κατανομή συχνοτήτων και περιγραφική στατιστική ανάλυση.

1.5 Συμπεράσματα της Διπλωματικής Εργασίας και η συνεισφορά της στην Επιστήμη

Τα συμπεράσματα που εξήχθησαν από τη συγκεκριμένη εργασία είναι ότι τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών παίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση ενός φοιτητή να μεταβεί μόνιμα στο εξωτερικό. Φαίνεται, επίσης, ότι η έλευση της οικονομικής κρίσης έπαιξε σπουδαίο ρόλο σε αυτό, αφενός γιατί οι φοιτητές προέβησαν σε σύγκριση μεταξύ της κατάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα σε

σχέση με τη χώρα στην οποία διέμεναν αλλά και επειδή τα ποσοστά συμμετοχής των φοιτητών σε τέτοια προγράμματα αυξήθηκαν με εκθετικό ρυθμό στα χρόνια της κρίσης. φαίνεται δηλαδή ότι οι φοιτητές πήραν πιο εύκολα την απόφαση να μεταβούν σε χώρα του εξωτερικού μέσω προγράμματος σε σχέση με πριν την κρίση.

Η συγκεκριμένη εργασία είναι πρωτότυπη και για αυτό είναι δύσκολο να βρεθεί βιβλιογραφία στο κομμάτι της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Γίνονται κάποιες αναφορές σε άρθρα πως πολλοί Έλληνες πτυχιούχοι που ήδη βρίσκονται στο εξωτερικό για εργασία είχαν πρότερη εμπειρία παραμονής και διαβίωσης στο εξωτερικό είτε ως φοιτητές είτε γιατί συμμετείχαν σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής, όπως το Erasmus. Γι' αυτό το λόγο ήταν ευκολότερη η απόφασή τους για μετάβαση στο εξωτερικό. Το 2013, ο Λαμπριανίδης σε άρθρο σε εφημερίδα, δημοσίευσε επικαιροποιημένες διαστάσεις της έρευνας αυτής. Αναφορά στις μεταναστευτικές ροές και πως κατά ένα ποσοστό αποτελούνται από τη γενιά φοιτητών Erasmus γίνεται και στην διπλωματική εργασία της διπλωματικής της κας Αναγνωστοπούλου Όλγας, χωρίς όμως να διερευνείται περισσότερο το θέμα. Στην Ελλάδα δεν φαίνεται να έχει διεξαχθεί κάποια παρόμοια έρευνα, και άρα η συνεισφορά της εργασίας αυτής στην επιστήμη είναι αρκετά μεγάλη με πολλές δυνατότητες διεξαγωγής περαιτέρω έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Η οικονομική κρίση του 2008

2.1.1 Γενικά

Η παγκόσμια οικονομική κρίση της περιόδου 2007–2008 ήταν η πιο σοβαρή από τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930. Μερικά από τα πιο γνωστά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα στον κόσμο κατέρρευσαν ή εθνικοποιήθηκαν, ενώ πολλά άλλα επέζησαν μόνο με μαζική κρατική υποστήριξη. Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη οικονομική κατάρρευση κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η κρίση επηρέασε σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα σε ολόκληρο τον κόσμο. Προκάλεσε επίσης μια κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου πιο σοβαρή από οποιαδήποτε από τη δεκαετία του 1930 και μια ευρύτερη οικονομική ύφεση που αφορούσε όλες τις περιοχές του πλανήτη.

Η κρίση της περιόδου 2007–2008 ξεδιπλώθηκε σε διάφορα στάδια. Ξεκίνησε στις Ηνωμένες Πολιτείες με την έκρηξη της στεγαστικής «φούσκας» και την αύξηση των απλήρωτων στεγαστικών δανείων, ιδίως εκείνων που αφορούσαν υποθήκες υψηλού κινδύνου που είχαν επεκταθεί σε αυξανόμενο αριθμό σε λιγότερο συνεπείς δανειολήπτες. Αυτές οι αδυναμίες πληρωμής επηρέασαν όλο και περισσότερο τη σταθερότητα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων με έκθεση σε αυτά τα στεγαστικά δάνεια, καθώς και χρηματοοικονομικά προϊόντα που συνδέονται με αυτά τα στεγαστικά δάνεια. Αρκετά αντισταθμιστικά κεφάλαια (αντιμετώπισης κινδύνου) ήταν τα πρώτα που κατέρρευσαν τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2007, και μέχρι τον Αύγουστο, ξέσπασαν σοβαρές ανησυχίες στις αγορές χρήματος σχετικά με την έκθεση ενός ευρέος φάσματος χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη που είχαν επενδύσει σε μεγάλο βαθμό σε χρηματοοικονομικά προϊόντα. Μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου, ξέσπασε πανικός σε επίπεδο λιανεμπορίου, με τη Βρετανία να βιώνει τις πρώτες μαζικές αναλήψεις από τον 19^ο αιώνα (Helleiner, 2011).

2.1.2 Αίτια οικονομικής κρίσης

Μία κληρονομιά της παγκόσμιας έκρηξης του 2002 και του 2007 ήταν ότι δεν είχε δοθεί επαρκής προσοχή στις πιέσεις που πλήττουν τις αγορές εργασίας σε όλο τον κόσμο, ακόμη και κατά τη διάρκεια της εποχής υψηλής ανάπτυξης. Ποσοτικές επεκτάσεις στην απασχόληση σε πολλά μέρη του κόσμου, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, αντιπαρατέθηκαν με βραδεία αύξηση των πραγματικών μισθών, επιμονή της άτυπης οικονομίας, «εκποίηση» του εργατικού δυναμικού, μείωση των μισθών στην εθνική παραγωγή και αυξανόμενη ανισότητα. Η αξιοπρεπής εργασία παραμένει ένας αόριστος στόχος σε πολλές χώρες με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα. Ένα βασικό μειονέκτημα της περιόδου έκρηξης ήταν η αποτυχία αύξησης της οικονομικής ανάπτυξης που μεταφράζεται σε αυξήσεις στα εισοδήματα των νοικοκυριών. Για παράδειγμα, σε τρεις μεγάλες αναδυόμενες οικονομίες - Ινδονησία, Νότια Αφρική και Τουρκία – οι πραγματικοί μισθοί στη δεκαετία του 2000 σχεδόν δεν έδειξαν καμία συνεχή βελτίωση, και ακόμα και σε οικονομίες, όπως των ΗΠΑ, τα εισοδήματα παρέμειναν σχετικά στάσιμα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Ωστόσο, σε αντίθεση με αναπτυσσόμενες χώρες όπου αυτή η κατάσταση μεταφράζεται σε επίμονα επίπεδα φτώχειας, τα νοικοκυριά των ΗΠΑ μπόρεσαν να αυξήσουν την κατανάλωση αξιοποιώντας τον πλούτο τους, δηλαδή την αύξηση των ιδίων κεφαλαίων των νοικοκυριών που συνόδευε την αύξηση των τιμών. Αυτή η αύξηση στην κατανάλωση αντικατοπτρίζεται στο επιδεινούμενο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών των ΗΠΑ, το οποίο αυξήθηκε από 398,3 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ (3,9% του ΑΕΠ) το 2001 σε 803,6 δισεκατομμύρια δολάρια (6,0% του ΑΕΠ) το 2006 (Verick and Islam, 2010).

Εκτός από αυτό το φαινόμενο, κατά τη διάρκεια του 2007 και στις αρχές του 2008, πολλές αναπτυσσόμενες χώρες συγκλονίστηκαν από τις τιμές των τροφίμων και της ενέργειας που επηρέασαν τις φορολογικές και τις τρέχουσες ισορροπίες των επηρεαζόμενων οικονομιών, οδήγησαν σε αναταραχές και διαμαρτυρίες για τον επισιτισμό σε πολλές χώρες και έσπρωξε εκατομμύρια στη φτώχεια. Αυτή η διαδικασία ήταν επίσης αποτέλεσμα της παγκόσμιας έκρηξης και της αυξανόμενης ζήτησης για αγαθά στην Κίνα, την Ινδία και άλλες ταχέως αναπτυσσόμενες αναδυόμενες οικονομίες. Η αύξηση των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας την περίοδο 2007-2008 φαίνεται να έχει ωθήσει περισσότερα από 100 εκατομμύρια άτομα στον αναπτυσσόμενο κόσμο σε φτώχεια. Σε σύγκριση, η Παγκόσμια Τράπεζα

εκτιμά ότι η ύφεση του 2008-2009 είχε ως αποτέλεσμα αύξηση της φτώχειας 64 εκατομμυρίων ανθρώπων (έως το 2010) (Verick and Islam, 2010).

2.1.3 Συνέπειες οικονομικής κρίσης

2.1.3.1 Οικονομικές συνέπειες

Η κρίση προκάλεσε τεράστια αστάθεια στις αγορές και σταδιακά έγινε παγκόσμια. Οι επιπτώσεις αυτής της κρίσης σε ορισμένες χώρες ήταν βαθύτερες και πιο καταστροφικές. Η Ελλάδα είναι μία από αυτές τις χώρες. Φαίνεται ότι η Ελλάδα έχει μια οικονομική δομή που αποτελείται από υψηλό επίπεδο χρέους, υψηλό δημοσιονομικό έλλειμμα, χαμηλή ανταγωνιστική δύναμη και ασταθή πολιτική δομή. Στο τέλος του 2009, η πολιτική και οικονομική κρίση, η οποία ξεκίνησε ως κρίση χρέους, αποδείχθηκε κρίση της Ευρωζώνης (Ozturk and Sozdemir, 2015).

Οι συνεχείς υποβαθμίσεις πιστοληπτικής ικανότητας των διεθνών οργανισμών αξιολόγησης της Ελλάδας απέτρεψαν τους επενδυτές. Από την άλλη πλευρά, τα μέτρα που ελήφθησαν από την ελληνική κυβέρνηση προκάλεσαν την αντίδραση του λαού και δεν μπορούσαν να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των αγορών. Μετά την αναγνώριση της σοβαρότητας του συμβάντος και του μεγέθους του προβλήματος, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να εφαρμόσει ένα σχέδιο για τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας από την ΕΕ και το ΔΝΤ. Στο τέλος αυτού, στις 25 Μαρτίου 2010, η ελληνική κυβέρνηση κατέληξε σε συμφωνία με το ΔΝΤ, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για ένα σχέδιο 3 ετών και 110 δισεκατομμυρίων ευρώ, από τα οποία 80 δισεκατομμύρια χρηματοδοτούνται από την ΕΕ και 30 δισεκατομμύρια από το ΔΝΤ (2013). Αυτό το σχέδιο ανάκτησης περιλαμβάνει την πραγματοποίηση αύξησης του εύρους ΦΠΑ. Ακόμη, την αύξηση των έμμεσων φόρων από τα τσιγάρα, το αλκοόλ και το πετρέλαιο, την αύξηση των φόρων των ακινήτων και των πολυτελών αγαθών, τη μείωση των συνολικών πληρωμών των δημοσίων υπαλλήλων και τη θέσπιση κανονισμών για το συνταξιοδοτικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτής της συμφωνίας, η Ελλάδα εγγυήθηκε ότι θα μειώσει το έλλειμμα του προϋπολογισμού σε 8,1% του ΑΕΠ το 2010 και 3% του

ΑΕΠ το 2014 και θα κάνει εκτεταμένες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις με στόχο να καταστήσουν την οικονομία πιο ανταγωνιστική. Το σχέδιο αναθεωρήθηκε από πρόσθετες συστάσεις του ΔΝΤ και της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 2 Μαΐου 2010. Στην πραγματικότητα, το πρόβλημα στην Ελλάδα δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο σε οικονομικό πλαίσιο. Είναι προφανές πως για μια επιτυχημένη λύση πρέπει να υπάρχουν περισσότερα από τη λήψη σοβαρών οικονομικών μέτρων και έλεγχο των δημοσίων δαπανών. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική και κοινωνική διάσταση του πρέπει να δοθεί προσοχή.

Με το υπόλοιπο μη ικανό σχέδιο αποκατάστασης 110 δισεκατομμυρίων δολαρίων που χρηματοδοτείται από την ΕΕ και το ΔΝΤ, ένα σχέδιο δεύτερης ανάκαμψης καταρτίστηκε για την Ελλάδα, και, στο πλαίσιο αυτού του σχεδίου, ισχυρίστηκε ως προϋπόθεση ότι το ελληνικό χρέος των 205 δισεκατομμυρίων δολαρίων προς τον ιδιωτικό τομέα θα αναδιαρθρωθεί, και έτσι ο δημόσιος τομέας έπρεπε να «θυσιαστεί». Υπό αυτήν την έννοια, προβλέπεται ότι οι πιστωτές του ιδιωτικού τομέα θα συνεισφέρουν 106 δισεκατομμύρια δολάρια στην ελληνική οικονομία μέσω ανταλλαγής χρεών χάνοντας το 53,5% των ομολόγων τους στην ονομαστική αξία. Ακολουθώντας αυτή τη διαμόρφωση χρέους, το δεύτερο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας εγκρίθηκε από τις χώρες της Ευρωζώνης στις 14 Μαρτίου 2012. Σε αυτό το πλαίσιο, συμφωνήθηκε ότι θα καταβληθούν στην Ελλάδα πρόσθετα κεφάλαια 130 δισεκατομμυρίων ευρώ, από τα οποία 28 δισεκατομμύρια ευρώ θα παρέχονταν από το ΔΝΤ, μαζί με το απλήρωτο τμήμα του πρώτου προγράμματος μεταξύ 2012 και 2014. Στο πλαίσιο του δεύτερου προγράμματος προσαρμογής, ο λόγος δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ της Ελλάδας είχε ως στόχο να μειωθεί σε 124% έως το 2020 (Ozturk and Sozdemir, 2015).

2.1.3.2 Συνέπειες στην απασχόληση

Η Ελλάδα αντιμετωπίζει μία ισχυρή οικονομική κρίση και μία από τις βασικές επιπτώσεις είναι η αύξηση της ανεργίας. Συγκεκριμένα, το 2009 το ποσοστό ήταν στο 9,5% και έκτοτε πήρε ανοδική πορεία, με το συνολικό ποσοστό των ανέργων να φτάνει το 27,5% το 2013 (Karafolas and Alexandrakis, 2015). Στους νέους 15-24 ετών, την ίδια χρονιά, το ποσοστό έφτασε το 59,9% (Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία).

Πίνακας 1. Συνολικά ποσοστά ανεργίας την περίοδο Ιανουαρίου 2008-2016 (Mavridis, 2018)

Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ανεργία (%)	7,8	9,6	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5	24,9	23,6

Πίνακας 2. Ποσοστά ανεργίας σε ηλικίες 15-24 ετών την περίοδο Ιανουαρίου 2008-2016 (Mavridis, 2018)

Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ανεργία (%)	22,5	25,9	30,3	38,4	52	59,9	57,1	50,5	51,9

Ο πίνακας 2 δείχνει την επιδείνωση των προοπτικών απασχόλησης των νέων στην Ελλάδα, και αποτελεί το χειρότερο ρεκόρ στην Ε.Ε. Η ευελιξία στην αγορά εργασίας είχε ως αποτέλεσμα τεράστια ανασφάλεια. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας το 2016, το 54,74% των νέων θέσεων εργασίας δεν αφορούσε μόνιμη εργασία.

Το φαινόμενο αύξησης της ανεργίας σχετίζεται με το φαινόμενο brain drain, κατά το οποίο πολλοί μορφωμένοι νέοι μεταναστεύουν στο εξωτερικό για οικονομικούς σκοπούς. Σύμφωνα με τον διεθνή μη κερδοσκοπικό οργανισμό Endeavour Greece, 350.000 έως 427.000 Έλληνες μεταξύ Ιανουαρίου 2008 και Ιουνίου 2016 έφυγαν στο εξωτερικό προς αναζήτηση εργασίας (Mavridis, 2018).

Πίνακας 3. Άτομα ηλικίας 15-29 ετών τα χρόνια 2008-2016 (Mavridis, 2018)

Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
15-29 ετών	2,154,668	2,100,118	2,041,954	1,976,509	1,906,334	1,833,140	1,771,033	1,723,902	1,686,525

Το ίδιο γενικό μοτίβο παρατηρείται επίσης για συγκεκριμένες ομάδες ατόμων, αλλά παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων αυτών. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας τις περιόδους 1998-2008 και 2008-2013, το ποσοστό ανεργίας για τους άνδρες αυξήθηκε κατά 128% (από 6,5% έως 14,95%) και για τις γυναίκες κατά 40% (από 15,38% έως 21,61%). Ομοίως, τα ποσοστά ανεργίας έχουν αυξηθεί δυσανάλογα μεταξύ των ηλικιακών ομάδων. Για παράδειγμα, το ποσοστό ανεργίας για άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (άνω των 45 ετών) έχει αυξηθεί σημαντικά μεταξύ των δύο περιόδων και περισσότερο από αυτό των νεότερων. Επιπλέον, η ανεργία έχει αυξηθεί σημαντικά περισσότερο για τους παντρεμένους και τους πρώην παντρεμένους (χωρισμένους-χήρους) από ό, τι για τα άγαμα άτομα (87% έναντι 64%). Φαίνεται επίσης ότι το αυξημένο ποσοστό ανεργίας αφορά κυρίως τα άτομα που δεν έχουν γεννηθεί στην Ε.Ε.. Η ανάλυση των ποσοστών ανεργίας ανά εκπαιδευτικό επίπεδο αποκαλύπτει ότι η αύξηση της ανεργίας μειώνεται σταθερά με την αυξημένη εκπαίδευση, κάτι που δείχνει ότι η ανεργία αφορά κυρίως τους εργαζόμενους που δεν διαθέτουν δεξιότητες. Τέλος, η αύξηση στα ποσοστά ανεργίας χαρακτηρίζεται επίσης από περιφερειακή διάσταση. Η αύξηση της ανεργίας μεταξύ των δύο περιόδων παρατηρείται ακόμη και στις αγροτικές περιοχές αν και το επίπεδο ανεργίας είναι υψηλότερο στα αστικά κέντρα (Daouli et al., 2015).

Πίνακας 4. Ανεργία κατά δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά (σε %) (Daouli et al., 2015)

Ομάδες	1998-2008	2008-2013
Σύνολο	9,98	16,51
Φύλο		
Άνδρες	6,55	14,95
Γυναίκες	15,38	21,61
Ηλικία		
15-24	27,82	40,34

25-34	13,41	22,88
35-44	7,56	14,61
45-54	5,32	11,80
55-64	3,60	8,47
65-74	1,15	2,82
Οικογενειακή κατάσταση		
Άγαμος	18,13	26,33
Παντρεμένος	6,21	11,62
Διαζευγμένος/χήρος	11,02	18,03
Τόπος γέννησης		
Ελλάδα	9,81	15,84
Ε.Ε.	14,72	18,42
Εκτός Ε.Ε.	11,95	23,19
Μόρφωση		
Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	6,48	11,03
ΑΕΙ	6,82	11,62
ΤΕΙ	9,65	17,30
Μεταλυκειακή	13,51	20,76
Λυκειακή	12,67	18,52
Γυμνασιακή	11,51	18,31
Δημοτική	7,20	13,52
Καμία	6,19	21,07
Περιοχή		

Αστική	11,19	18,26
Ημι-αστική	9,41	15,78
Αγροτική	7,33	13,02

Όπως έχει συζητηθεί προηγουμένως η παγκοσμιοποίηση και η χρηματοπιστωτική κρίση έχει επηρεάσει τη μετανάστευση των ανθρώπων από αναπτυσσόμενες χώρες, και στην περίπτωση του brain drain εκείνων που έχουν επιστημονική εξειδίκευση. Ωστόσο, το φαινόμενο έχει επεκταθεί και σε ανεπτυγμένες χώρες, και η διάστασή του δεν μπορεί να μετρηθεί εύκολα δεδομένης της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανθρώπων, ιδίως εντός της ΕΕ.

Οι αποδέκτες χώρες όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, ο Καναδάς και η Αυστραλία, με πρόσφατη προσθήκη της Νορβηγίας και της Σουηδίας, παραδοσιακά εκπροσωπούν τις χώρες που δέχονται πτυχιούχους. Η έκθεση της Γενικής Συνομοσπονδίας Ελλήνων Εργαζομένων (ΓΣΕΕ) αποδεικνύει ότι το 38% των νέων μεταναστεύουν στο εξωτερικό με κύριες προτάσεις να είναι στα οικονομικά, το μάρκετινγκ και τις νομικές επιστήμες. Το 73% είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου, ενώ το 51,2% έχει διδακτορικό. Επιπλέον, το 68,4% των Ελλήνων αποφοίτων που εργάζονται στο εξωτερικό λαμβάνουν αποδοχές πάνω από 40.000 ευρώ ετησίως, ενώ στην Ελλάδα το αντίστοιχο ετήσιο εισόδημα είναι πολύ μικρότερο.

Συνολικά, η εκροή ατόμων με υψηλή ειδίκευση μπορεί να έχει σημαντικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στο δυναμικό οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας και στην ανταγωνιστικότητά της, ενώ η εισροή ταλαντούχων, ειδικευμένων εργαζομένων μπορεί να τονώσει την οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας (Marinakou, Giousmpasoglou and Paliktzoglou, 2016).

2.1.3.3 Συνέπειες στην εκπαίδευση

Η τρέχουσα οικονομική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα έχει επιπτώσεις σε κάθε πτυχή της ελληνικής κοινωνίας, και η εκπαίδευση δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Το εκπαιδευτικό σύστημα, σε ένα πλαίσιο χρηματοπιστωτικής κρίσης, ταχείας κοινωνικοοικονομικής αλλαγής, πολλαπλών πολιτικών αναδιαρθρώσεων, αβεβαιότητας και αυστηρών μέτρων λιτότητας έχει επηρεαστεί και έχουν παρουσιαστεί περισσότερα προβλήματα που έρχονται να προστεθούν στις χρόνιες αναποτελεσματικότητές του.

Το 2010, και σύμφωνα με το Νόμο 3833/2010 («Προστασία της ελληνικής οικονομίας - επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης »), η κυβέρνηση μείωσε τον ετήσιο προϋπολογισμό όλων των υπουργείων, συμπεριλαμβανομένου του Υπουργείου Παιδείας, κατά 10%. Από το 2011 και έπειτα, αυτό είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο σε περισσότερα από 1000 σχολεία, αναγκάζοντας τους δασκάλους να χάσουν τη δουλειά τους και ωθώντας τους μαθητές να κάνουν μάθημα συνωστισμένοι σε αίθουσες διδασκαλίας. Επίσης δημιούργησε πολλά άλλα προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων των χωρίς περιορισμό τεράστιων περικοπών των μισθών των εκπαιδευτικών, μείωση των ήδη περιορισμένων πόρων των απομονωμένων σχολείων και μείωση των προγραμμάτων προσαρμογής για σχολεία με μεγάλο αριθμό μαθητών από οικογένειες μεταναστών. Μέχρι το 2013, οι εκπαιδευτικές δαπάνες είχαν μειωθεί κατά 33%. Μια επιπλέον μείωση 14% εφαρμόστηκε στα επόμενα χρόνια και οι προβλέψεις, με βάση τους δείκτες της τρόικα, είναι ακόμη πιο δυσοίωνες. Εάν αυτές οι προβλέψεις γίνουν πραγματικότητα, δεν θα υπάρξει χρηματοδότηση διαθέσιμη για την κάλυψη βασικών δαπανών, όπως θέρμανση εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων, κατασκευή νέας τεχνολογικής υποδομής και διορισμός διδακτικού προσωπικού.

Από το 2008 έως σήμερα, η κρίση έχει γίνει το κυρίαρχο συστατικό της πολιτικής ρητορικής της μεταρρύθμισης στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση έχει επιβάλει περικοπές κοινωνικών δαπανών και έχει προγραμματισμένες μεταρρυθμίσεις, χρησιμοποιώντας τον αντίκτυπο της κρίσης ως αιτιολόγηση.

Από το 2010, υπήρξαν αλλαγές στη ρύθμιση και τη διαχείριση, και γρήγορες και ακραίες αλλαγές στις συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών. Έχουν επίσης μειωθεί οι εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας θεμάτων όπως η νεοελληνική γλώσσα και έχουν

αφαιρεθεί μαθήματα όπως η Μουσική και οι Τέχνες από το πρόγραμμα σπουδών για τους μαθητές στη δευτέρα και τρίτη γυμνασίου. Ο γενικός στόχος αυτών των αλλαγών ήταν να δημιουργηθεί μια «ομάδα αποθεματικών» καθηγητών που μπορούν να ανακατανομηθούν σε άλλα σχολεία ή σε διοικητικές θέσεις. Οι παραπάνω αλλαγές έχουν κάνει τους δασκάλους, τους γονείς και τους μαθητές να αισθάνονται άγχος και φόβο για την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και για το μέλλον γενικότερα (Chalari, 2016).

2.1.3.4 Άλλες συνέπειες

Εκτός από την παιδεία και την απασχόληση, η κρίση είχε επίσης αντίκτυπο στο σύστημα υγείας το οποίο επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τα αυστηρά μέτρα λιτότητας. Η δραστική μείωση των κρατικών δαπανών επηρέασε σημαντικά τη δομή και τη λειτουργία των δημοσίων νοσοκομείων που αντιμετωπίζουν έως σήμερα την έλλειψη προσωπικού, φαρμάκων και βασικών ιατρικών προμηθειών. Επιπλέον, οι πολιτικές προώθησης της υγείας περιορίζονται, αναστέλλοντας έτσι τις σχετικές πρωτοβουλίες για την πρόληψη ασθενειών και τις πρακτικές εκπαίδευσης για την προώθηση της υγείας.

Συνολικά, η τρέχουσα οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της στην πραγματική ζωή και την υγειονομική περίθαλψη είναι αρκετά ανησυχητικές. Απαιτείται μεγαλύτερη προσοχή προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα άτομα θα συνεχίσουν να λαμβάνουν υγειονομική περίθαλψη και να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες πρόληψης και κοινωνικής υποστήριξης (Ifanti et al., 2013).

Άλλη μία απόρροια της οικονομικής κρίσης είναι η αύξηση της ανασφάλειας και κατά συνέπεια η αύξηση συχνότητας των αυτοκτονιών. Τα ευρήματα της μελέτης των Madianos et al., (2014), αποδεικνύουν ότι το συνολικό ποσοστό μεταβολής των αυτοκτονιών μεταξύ 1981 και 2011 έφτασε το 54,0%. Ιδιαίτερα μεταξύ του 2007, του έτους πριν από την κρίση, και του 2011, της χρονιάς που εφαρμόστηκαν διάφορα μέτρα λιτότητας, παρατηρήθηκε επίσης αύξηση της θνησιμότητας λόγω αυτοκτονιών κατά 55,8%.

2.2 Ευρωπαϊκά Προγράμματα ανταλλαγής

2.2.1 Γενικά

Τα προγράμματα ανταλλαγής μαθητών και φοιτητών προσφέρουν τη δυνατότητα σπουδών στο εξωτερικό για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, σε ένα από τα συνεργαζόμενα ιδρύματα. Απευθύνονται είτε σε νέους ηλικίας 18 έως 30 ετών, είτε σε εφήβους ηλικίας 13 έως 17. Στην Ευρώπη, αυτό γίνεται κυρίως μέσω του προγράμματος Erasmus+, που πήρε το όνομά του από το ήδη αναγνωρισμένο πρόγραμμα Erasmus LLP. Είναι ένα πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, την νεολαία και τον αθλητισμό, το οποίο προσφέρει ευκαιρίες για προσωπική και επαγγελματική εξέλιξη σε φοιτητές, νέους εργαζόμενους και μαθητές μέσω της κινητικότητας ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης. Η υψηλής ποιότητας εκπαίδευση και κατάρτιση, καθώς και η άτυπη και μη τυπική μάθηση, εξοπλίζουν τελικά τους νέους και τους συμμετέχοντες όλων των ηλικιών με τα προσόντα και τις δεξιότητες που απαιτούνται για την ουσιαστική συμμετοχή τους στην κοινωνία, τη διαπολιτισμική κατανόηση και την επιτυχή μετάβαση στην αγορά εργασίας.

2.2.2 Είδη προγραμμάτων ανταλλαγής

Τα προγράμματα ανταλλαγής παρέχονται για μαθησιακούς σκοπούς και στοχεύουν στη ενθάρρυνση της κινητικότητας των φοιτητών, των μελών του προσωπικού της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των ασκούμενων, των εθελοντών, των εργαζόμενων στον τομέα της νεολαίας και των νέων. Οι φοιτητές, το προσωπικό και οι νέοι οι οποίοι μένουν στο εξωτερικό στο πλαίσιο ενός από τα παρακάτω προγραμμάτων μπορούν να λάβουν γλωσσική υποστήριξη.

2.2.2.1 Για φοιτητές και μέλη του προσωπικού ανώτατης εκπαίδευσης

Το πρόγραμμα Erasmus, το οποίο λειτουργεί ήδη από την δεκαετία του 1980 και εγκρίθηκε επίσημα το 1987, είναι ένα καλά υποστηριζόμενο πρόγραμμα, δίνει την ευκαιρία σε φοιτητές των χωρών-μελών της Ε.Ε. να σπουδάσουν για ένα διάστημα σε ένα από τα πανεπιστήμια των 33 χωρών που λαμβάνουν μέρος σε αυτό. Οι φοιτητές

Erasmus μπορούν να φοιτήσουν από 3 μήνες ως έναν χρόνο στο Πανεπιστήμιο της χώρας που θα επιλέξουν. Οι φοιτητές, μέσα σε αυτό το διάστημα, παρακολουθούν ένα συμφωνημένο μέρος του προγράμματος σπουδών τους, το οποίο αναγνωρίζεται από το ίδρυμα προέλευσής ως μέρος εκ των μαθημάτων για τη λήψη πτυχίου. Δεν καταβάλλονται πρόσθετα τέλη και συμμετέχουν σε αυτό το πρόγραμμα περίπου το 90% των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων, προσφέροντας ένα ευρύ φάσμα μαθημάτων και προγραμμάτων σπουδών. Πριν από την έναρξη των δραστηριοτήτων, ο οργανισμός αποστολής, ο οργανισμός υποδοχής και ο φοιτητής πρέπει να υπογράψουν μια συμφωνία, η οποία θα καθορίζει τις ακαδημαϊκές μονάδες των μαθημάτων που πρέπει να παρακολουθήσει ο φοιτητής στο ίδρυμα υποδοχής, και που θα αντιστοιχηθούν με τα μαθήματα του ιδρύματος αποστολής, απαραίτητα για τη λήψη πτυχίου. Στη συμφωνία αυτή καθορίζονται επίσης τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των τριών μερών.

Τα μέλη του προσωπικού τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στο πρόγραμμα Erasmus+ για διδασκαλία ή κατάρτιση και οι δραστηριότητες πρέπει να έχουν συμφωνηθεί εκ των προτέρων και από τον οργανισμό αποστολής και από τον οργανισμό υποδοχής. Επίσης πρέπει να υπογράψουν μια συμφωνία όπου θα καθορίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του καθενός, καθώς και τα μαθησιακά αποτελέσματα τα οποία έχουν ως στόχο να επιτύχουν.

Επίσης δίνεται η δυνατότητα είτε σε φοιτητές είτε στο προσωπικό τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να λάβουν επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στο εξωτερικό. Οι οργανισμοί προσφέρουν την δυνατότητα σε φοιτητές να εκπαιδευτούν στο εξωτερικό, είτε σε χώρους εργασίας είτε σε σχολές. Επίσης, το προσωπικό ΕΕΚ μπορεί να αποσταλεί σε μια επιχείρηση ή οργανισμό για να διδάξει, να εκπαιδεύσει ή να εκπαιδευτεί. Αυτό γίνεται μέσω της συμφωνίας μάθησης για τους φοιτητές και της συμφωνίας κινητικότητας για το προσωπικό.

2.2.2.2 το πρόγραμμα Erasmus Mundus

Το πρόγραμμα Erasmus Mundus, περιλαμβάνει ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών σε μεταπτυχιακό επίπεδο, τα οποία διαρκούν από 1 έως 2 ακαδημαϊκά έτη. Συμμετέχουν όλα τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα των χωρών που συμμετέχουν

στο πρόγραμμα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρηματοδοτεί αυτά τα προγράμματα μέσω υποτροφιών. Το πρόγραμμα υλοποιείται μέσω της σύμπραξης τουλάχιστον τριών χωρών, καθώς, το πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνει 2 περιόδους σπουδών σε δύο χώρες εκτός από αυτή της διαμονής τους.

2.2.2.3 Για το προσωπικό σχολικής εκπαίδευσης και εκπαίδευσης ενηλίκων

Στα πλαίσια του προγράμματος Erasmus+ δίνεται η δυνατότητα ανταλλαγής προσωπικού σχολείων με στόχο την διδασκαλία και την επαγγελματική τους εξέλιξη. Το σχέδιο κινητικότητας για το προσωπικό σχολικής εκπαίδευσης πρέπει γίνεται σύμφωνα με το αναπτυξιακό σχέδιο του οργανισμού αποστολής και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες εξέλιξης του προσωπικού των σχολείων.

Παρομοίως όσον αφορά το προσωπικό σε οργανισμούς εκπαίδευσης ενηλίκων, δίνεται η δυνατότητα και σε αυτό για ανταλλαγή με σκοπό την διδασκαλία αλλά και την επαγγελματική κατάρτιση. Οι οργανισμοί υποδοχής πρέπει να παρέχουν τον συγκεκριμένο κύκλο σπουδών. Σε άλλες περιπτώσεις, ο οργανισμός υποδοχής μπορεί να είναι κάθε συναφής οργανισμός που δραστηριοποιείται στον τομέα αυτό, αλλά θα πρέπει να έχουν καθοριστεί ήδη οι στόχοι και οι δραστηριότητες των συμμετεχόντων, καθώς και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του κάθε μέρους.

2.2.2.4 Για νέους και εργαζόμενους στον τομέα της νεολαίας

Οι ανταλλαγές νέων διαρκούν από 5 έως 21 ημέρες και συμμετέχουν νέοι ηλικίας 13 έως 30 ετών. Για να γίνει κάποιος αρχηγός της ομάδας θα πρέπει να είναι ενήλικας, τουλάχιστον 18 ετών. Η Ε.Ε. καλύπτει ένα μέρος των εξόδων και δίνει οικονομική ενίσχυση στην ομάδα που διαχειρίζεται την ανταλλαγή. Δίνεται η δυνατότητα μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος, σε νέους διαφορετικών χωρών να συναντηθούν και να συνεργαστούν σε μια κοινή εργασία, άσκηση, εργαστήριο, συζήτηση, κ.τ.λ. για ένα μικρό χρονικό διάστημα.

Για τους εργαζόμενους στον τομέα της νεολαίας, τα προγράμματα διαρκούν από 2 ημέρες έως και 2 μήνες, και έχουν ως στόχο την επαγγελματική τους ανέλιξη και την δημιουργία δικτύων. Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνει το συγκεκριμένο

πρόγραμμα είναι σεμινάρια, μαθήματα, εκδηλώσεις, επισκέψεις μελέτης και παρακολούθηση εργασίας στο εξωτερικό.

2.2.3 Οφέλη από τα προγράμματα ανταλλαγής

2.2.3.1 Γλωσσικές Δεξιότητες

Οι ξένες γλώσσες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην αγορά εργασίας και επιτρέπει την αξιοποίηση των διαθέσιμων ευκαιριών. Η ΕΕ έχει θέσει το στόχο ότι κάθε πολίτης θα πρέπει να έχει την ευκαιρία να αποκτήσει τουλάχιστον δύο ξένες γλώσσες, από νεαρή ηλικία. Το πρόγραμμα Erasmus βοηθά τους ανθρώπους να επιτύχουν αυτόν τον στόχο. Οι περισσότεροι φοιτητές χρησιμοποιούν το πρόγραμμα με στόχο την προώθηση των γλωσσικών δεξιοτήτων τους, έτσι ώστε αργότερα να εργαστούν στη διεθνή σφαίρα.

2.2.3.2 Ισότητα στις ευκαιρίες

Το Πρόγραμμα Erasmus αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο για την ένταξη των ατόμων που έχουν μειονεκτική καταγωγή και παρουσιάζουν λιγότερες ευκαιρίες σε σχέση με τους συνομηλίκους του, με το μειονέκτημα τους να περιορίζει ή να εμποδίζει τη συμμετοχή τους σε διεθνικές δραστηριότητες. Σε αυτά τα άτομα συμπεριλαμβάνονται και οι νεοαφιχθέντες μετανάστες. Το πρόγραμμα προσεγγίζει άτομα διαφορετικών ηλικιών και από διαφορετικό πολιτιστικό, κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο. Είναι στο επίκεντρο του Προγράμματος να έρθει πιο κοντά σε άτομα με λιγότερες ευκαιρίες, συμπεριλαμβανομένων ατόμων με αναπηρία και μεταναστών, καθώς και πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ζουν σε απομακρυσμένες περιοχές ή αντιμετωπίζουν κοινωνικοοικονομικές δυσκολίες

2.2.3.3 Κοινωνικοποίηση των νέων

Ένα ακόμη από τα πλεονεκτήματα που παρέχουν τα προγράμματα ανταλλαγής είναι η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου μεταξύ των νέων. Το πρόγραμμα προσφέρει ενδυνάμωση της κοινωνικοποίησης των νέων και αυξάνει την ικανότητά τους να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία.

2.2.3.4. Ανταλλαγή γνώσεων

Η ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων σε μελλοντικούς τομείς, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, η ρομποτική, η ανάλυση μεγάλων δεδομένων κ.λπ. είναι απαραίτητη για τη μελλοντική ανάπτυξη της Ευρώπης. Τα προγράμματα ανταλλαγής μπορούν να παίξουν ουσιαστικό στην τόνωση της καινοτομίας και τη γεφύρωση του χάσματος γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων μεταξύ των χωρών της Ευρώπης

2.2.4 Συνέπειες

2.2.4.1. Παγκοσμιοποίηση

Το 93% των φοιτητών που παρακολούθησαν το πρόγραμμα μπορούν ευκολότερα να φανταστούν την ζωή τους στο εξωτερικό μελλοντικά. Επίσης, οι φοιτητές και οι μαθητές που παρακολούθησαν ένα από τα προγράμματα ανταλλαγής είναι πιθανότερο να έχουν μια πιο διεθνή ζωή και είναι πιθανότερο επιλέξουν να ζήσουν μόνιμα στο εξωτερικό. Το 33% εξ αυτών έχουν σύντροφο διαφορετικής εθνικότητας από των ιδίων, τον οποίο γνώρισαν στο εξωτερικό. Τέλος, το 40% των φοιτητών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα Erasmus, άλλαξαν χώρα τουλάχιστον για μια φορά μετά τις σπουδές τους (Erasmus Student Network, n.d.).

2.2.4.2 Brain Drain

Μια βασική συνέπεια των προγραμμάτων ανταλλαγής είναι η μετανάστευση των νέων. Οι χώρες που επιλέγουν οι φοιτητές να σπουδάσουν μέσω του Erasmus είναι συνήθως και οι χώρες που θα επιθυμούσαν να ζήσουν και να εργαστούν. Περίπου το 40% των αποφοίτων Erasmus έχει μετακομίσει σε άλλη χώρα μετά την αποφοίτησή τους, σε σύγκριση με τους αποφοίτους Πανεπιστημίων οι οποίοι δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Σκοπός των νέων που μεταναστεύουν στην χώρα που παρακολούθησαν το πρόγραμμα είναι κυρίως η επαγγελματική εξέλιξη. Οι νέοι μέσω του Erasmus βελτιώνουν σημαντικά την εκμάθηση ξένων γλωσσών, μια δεξιότητα, την οποία χρησιμοποιούν αργότερα με σκοπό την εύρεση εργασίας σε μια ξένη χώρα. Επίσης, έχοντας ήδη διαμείνει σε μια ξένη χώρα για αρκετό χρονικό διάστημα, έχουν ήδη

κοινωνικοποιηθεί σε αυτήν και με αυτό τον τρόπο γίνεται ευκολότερο γι' αυτούς να μεταναστεύσουν. (Erasmus Student Network, n.d.)

2.3 Η οικονομική μετανάστευση και το φαινόμενο brain drain

2.3.1 Ο ορισμός της μετανάστευσης

Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλοί και ποικίλοι ορισμοί αναφορικά με το μεταναστευτικό φαινόμενο.

Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Britannica, μετανάστευση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα γίνονται μόνιμοι κάτοικοι ή πολίτες άλλης χώρας. Σε αρκετές περιπτώσεις η μετανάστευση δημιουργεί πολυπολιτισμικές κοινωνίες, με μεγάλη ποικιλία πολιτισμών και εθνοτήτων (Parry Sarah, 2007).

Για τον Παγκόσμιο οργανισμό υγείας, μετανάστευση είναι η μετακίνηση ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων, είτε μέσω διεθνών συνόρων, είτε εντός κράτους. Είναι μια κίνηση πληθυσμού ανεξάρτητα από την σύνθεση των ατόμων, την απόσταση και τις αιτίες της μετακίνησης. Περιλαμβάνει τη μετανάστευση προσφύγων, εκτοπισμένων, οικονομικών μεταναστών και ατόμων που μετακινούνται για άλλους σκοπούς, όπως για παράδειγμα την οικογενειακή επανένωση (World Health Organization, 2021).

Ως μετανάστευση ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης και ο Ο.Η.Ε. ορίζουν την πράξη της μετακίνησης ενός ατόμου σε χώρα διαφορετική από την χώρα υπηκοότητας ή την χώρα συνήθους διαμονής, έτσι ώστε η χώρα προορισμού να γίνει στην ουσία η χώρα διαμονής του. Ωστόσο, δεν υπάρχει επίσημος νομικός ορισμός για έναν διεθνή μετανάστη. Οι περισσότεροι ειδικοί, όμως, συμφωνούν ότι ένας διεθνής μετανάστης είναι εκείνος που αλλάζει τη χώρα της συνήθους διαμονής του, ανεξάρτητα από τον λόγο της μετανάστευσης ή του νομικού καθεστώτος. Γενικά, γίνεται διάκριση μεταξύ βραχυπρόθεσμης ή προσωρινής μετανάστευσης, για διάστημα τριών έως δώδεκα μηνών, και μακροχρόνιας ή μόνιμης μετανάστευσης, που αναφέρεται σε αλλαγή χώρας διαμονής για διάρκεια ενός έτους ή περισσότερο. (United Nations Statistic Division, 1998).

Επιπλέον, σύμφωνα με το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, ως μετανάστευση ορίζεται η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου που σχετίζεται άμεσα με τη μετακίνηση μεμονωμένων ατόμων ή/και μεγάλων ομάδων πληθυσμού τόσο στο εσωτερικό όσο και μεταξύ κρατών λόγω κοινωνικών μεταβολών, οικονομικών και πολιτικών

κρίσεων, επαναστάσεων και πολέμων, της ασύμμετρης κατανομής του παγκόσμιου πλούτου μεταξύ αναπτυσσόμενων και αναπτυγμένων χωρών, της παγκόσμιας απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, των ανθρωπογενών καταστροφών (συμπεριλαμβανομένης και της κλιματικής αλλαγής και περιβαλλοντικής υποβάθμισης μεγάλων περιοχών του πλανήτη) (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2019).

Τέλος, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (IOM- International Organization for Migration) ορίζει έναν διεθνή μετανάστη ως πρόσωπο που μετακινείται σε μια χώρα με σκοπό την εγκατάσταση. Άλλοι συγγραφείς χρησιμοποιούν πιο γενικούς ορισμούς, π.χ. ένα άτομο που έχει δημιουργήσει μια (ημι-) μόνιμη νέα κατοικία σε ένα «μέρος» διαφορετικό από εκείνο στο οποίο ζούσε συνήθως. Σε αυτόν τον ορισμό, το «μέρος» νοείται γενικά ως τοποθεσία, περιοχή ή ανώτερη διοικητική περιοχή (Gimeno-Feliu et al., 2019).

2.3.2 Αίτια και τύποι μετανάστευσης

- Αίτια μετανάστευσης :

Υπάρχουν τρεις σημαντικοί παράγοντες για τους οποίους οι άνθρωποι μεταναστεύουν σε μια άλλη χώρα, οι οποίοι χωρίζονται σε παράγοντες ώθησης και έλξης. Οι παράγοντες ώθησης είναι οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι εγκαταλείπουν μία χώρα και οι παράγοντες έλξης οι λόγοι για τους οποίους μετακομίζουν σε μία συγκεκριμένη χώρα. (European parliament, 2020)

A. Πολιτικοί παράγοντες :

Υπάρχουν διάφοροι πολιτικοί λόγοι, οι οποίοι ωθούν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν την χώρα τους. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι ο πόλεμος, όπως επίσης οι ένοπλες συγκρούσεις και οι κυβερνητικές διώξεις. Αρκετοί άνθρωποι διώκονται από την χώρα τους λόγω εθνικότητας, θρησκείας, φυλής, πολιτικής ή πολιτισμού. Οι παραβιάσεις αυτές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους επηρεάζει άμεσα και την χώρα στην οποία θα επιλέξουν να μεταναστεύσουν, αφού είτε θα ζητήσουν άσυλο στην πλησιέστερη χώρα που θα τους το προσφέρει, είτε θα εγκατασταθούν σε χώρα με πιο φιλελεύθερες προσεγγίσεις και η οποία προσφέρει ανθρωπιστική βοήθεια σε μετανάστες. Οι παράγοντες έλξης σε αυτή την περίπτωση

είναι η ασφάλεια, η σταθερότητα και η ελευθερία. (European parliament, 2020), (Dr.Ratan Kumar, 2020)

B. Δημογραφικοί και οικονομικοί παράγοντες :

Οι δημογραφικές αλλαγές μπορούν να καθορίσουν την μετακίνηση και μετεγκατάσταση ατόμων από τη μία χώρα στην άλλη. Είτε η αύξηση είτε η μείωση του πληθυσμού, όπως επίσης και το αν ο πληθυσμός είναι γηραιός ή νεανικός στο μεγαλύτερο ποσοστό του, επηρεάζει άμεσα την οικονομική ανάπτυξη μίας χώρας καθώς και τις ευκαιρίες απασχόλησης. Η δημογραφική και οικονομική μετανάστευση δημιουργείται από την ανεργία, τα εργασιακά πρότυπα και από την οικονομία μίας χώρας. Οι παράγοντες έλξης σε αυτή την περίπτωση περιλαμβάνουν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, καλύτερες ευκαιρίες εργασίας και εκπαίδευσης, υψηλότερους μισθούς, και γενικότερα καλύτερες προοπτικές. (European parliament, 2020), (Dr.Ratan Kumar, 2020)

Γ. Περιβαλλοντικοί παράγοντες

Ήδη από την αρχή της ανθρωπότητας το περιβάλλον ήταν η κύρια αιτία μετανάστευσης, καθώς οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τα σπίτια τους μετά από μια φυσική καταστροφή, όπως πλημμύρες, σεισμούς, τυφώνες, ηφαιστειακές εκρήξεις κ.α. Οι περιβαλλοντικοί μετανάστες είναι εκείνοι που εγκαταλείπουν τα σπίτια τους λόγω ξαφνικών ή προοδευτικών αλλαγών στο περιβάλλον που ζουν. Λόγω αυτών των αλλαγών επηρεάζεται δυσμενώς η ζωή τους και οι συνθήκες διαβίωσής τους και υποχρεώνονται να εγκαταλείψουν τη χώρα τους είτε προσωρινά είτε μόνιμα. Οι παράγοντες έλξης για τους περιβαλλοντικούς μετανάστες περιλαμβάνουν διαθεσιμότητα σε τρόφιμα καθώς και καλύτερο φυσικό περιβάλλον. (European parliament, 2020), (Dr.Ratan Kumar, 2020)

Δ. Κοινωνικοί παράγοντες :

Οι κοινωνικοί παράγοντες που ωθούν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν την χώρα τους σχετίζονται άμεσα με την ανάγκη αυτών για μία καλύτερη ποιότητα ζωής για τους ίδιους και για τις οικογένειες αυτών. Αυτό περιλαμβάνει καλύτερη μόρφωση, με σκοπό την κοινωνική ανέλιξη, καθώς επίσης και διάφορες υπηρεσίες που είναι πιθανόν να μην είναι διαθέσιμες στην χώρα καταγωγής τους, όπως για παράδειγμα ιατρική ασφάλιση. Πολλές φορές η μετακίνηση γίνεται και για επανένωση της οικογένειας, εφόσον ένα μέλος της έχει ήδη μεταναστεύσει για οποιονδήποτε από τους παραπάνω λόγους. (European parliament, 2020), (Dr.Ratan Kumar, 2020)

Άλλοι μικρότεροι παράγοντες :

Τις τελευταίες δεκαετίες και κυρίως λόγω της παγκοσμιοποίησης έχουν προκύψει και νέες αιτίες μετανάστευσης. Αυτές είναι :

α. η μετανάστευση για λόγους εκπαίδευσης, η οποία συνήθως είναι προσωρινή και περιλαμβάνει φοιτητές οι οποίοι θέλουν να εξειδικευτούν πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους, επιλέγοντας κάποιο από τα πανεπιστήμια άλλων χωρών.

β. η κυκλική μετανάστευση που γίνεται κυρίως για εμπορικούς λόγους και είναι εποχική.

γ. η μετανάστευση υψηλής εξειδίκευσης εργαζομένων, που περιλαμβάνει εργαζόμενους πολυεθνικών εταιρειών, επιστήμονες και στελέχη διεθνών οργανισμών και εταιρειών. (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2019).

1. Τύποι μετανάστευσης :

Τα κριτήρια που διαφοροποιούν το είδος της μετανάστευσης είναι τα εξής :

A. Η διάρκεια παραμονής στην χώρα μετακίνησης η οποία καθορίζει το αν η μετανάστευση είναι μόνιμη ή προσωρινή.

B. Ο βαθμός επιλογής της μετανάστευσης, και κατά πόσο η μετακίνηση είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής ή όχι, και διαχωρίζει την μετανάστευση σε ακούσια και εκούσια.

Γ. Ο αριθμός των ατόμων που μετακινούνται, αν δηλαδή η μετανάστευση είναι ατομική ή ομαδική.

Δ. Ο νομικός χαρακτήρας της, ο οποίος διαχωρίζει την μετανάστευση σε νόμιμη και παράτυπη και εξαρτάται από το εάν η μεταναστευτική δραστηριότητα καταγράφεται από τις αρχές του κράτους.

Ε. Το γεωγραφικό εύρος που χωρίζει την μετανάστευση σε εσωτερική και εξωτερική, και εξαρτάται από το αν η μετακίνηση γίνεται εντός των συνόρων ενός κράτους ή εκτός αυτών. (Dr.Ratan Kumar, 2020)

2.3.3 Περιγραφή φαινομένου brain drain

Τον 20ο και τον 21ο αιώνα, η φύση του φαινομένου της μετανάστευσης άλλαξε με τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης και τη δημιουργία ενός διεθνούς διαδραστικού περιβάλλοντος που έχει ριζικά διαφοροποιηθεί και έχει εντείνει τον μεταναστευτικό του ρόλο. Η βελτίωση των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών και η ένταξη των εθνικών οικονομιών στο διεθνές σύστημα έχουν δώσει νέες μορφές και νέες κατευθύνσεις σε αυτό το φαινόμενο. Μία από τις μορφές που μπορεί να λάβει η διεθνής μετανάστευση και αναφέρεται στη μετακίνηση ατόμων με υψηλή εξειδίκευση από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι αυτή της «διαρροής εγκεφάλων». Η πλειονότητα των αναπτυσσόμενων χωρών επηρεάζεται από αυτό το φαινόμενο «διαρροής εγκεφάλων», ενώ οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν επωφεληθεί από αυτήν. Η διεθνής μετανάστευση επιστημονικού προσωπικού παρουσιάζεται σε διάφορες μορφές και δεν υπάρχει κανένας παγκοσμίως αποδεκτός ορισμός (Theodoropoulos et al., 2014). Ένας ορισμός που δίνεται από το Λαμπριανίδη (2011) είναι αυτός σύμφωνα με τον οποίο « η διαρροή εγκεφάλων σηματοδοτεί τη διεθνή μεταφορά πόρων με τη μορφή ανθρώπινου κεφαλαίου και ισχύει κυρίως για τη μετανάστευση ατόμων με υψηλή εξειδίκευση από λιγότερο ανεπτυγμένες στις πλέον ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου».

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Λαμπριανίδη (2011) υπάρχουν διαφορετικές ορολογίες που χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία και έχουν το ίδιο νόημα με το brain drain, που αναφέρεται επίσης ως «εξειδικευμένη διεθνής μετανάστευση», «εξαγωγή πληροφοριών», «εξειδικευμένη διεθνής κυκλοφορία εργασίας», «διεθνής

μετανάστευση ταλέντων», «επαγγελματικά μεταβατικά», «μετανάστευση εμπειρογνωμοσύνης »,«Μετανάστευση ποιότητας», «μετεγκατάσταση ερευνητών», «απορρόφηση εγκεφάλων», «μετανάστευση εγκεφάλων», «μετανάστευση δυναμικών στοιχείων», «διαρροή νοημοσύνης», «διαρροή καλύτερου εργατικού δυναμικού »,« αποστράγγιση ποιοτικού ανθρώπινου δυναμικού».

Ο όρος brain drain αναφέρεται στη μετανάστευση ειδικευμένων ανθρώπων για εμπόριο, εκπαίδευση κ.λπ. καθώς τα καλύτερα επίπεδα διαβίωσης και η ποιότητα ζωής, οι υψηλότεροι μισθοί, η πρόσβαση σε προηγμένη τεχνολογία και οι πιο σταθερές πολιτικές συνθήκες στις ανεπτυγμένες χώρες προσελκύουν ταλέντα από λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές. Η πλειονότητα της μετανάστευσης προέρχεται από αναπτυσσόμενες προς ανεπτυγμένες χώρες. Αυτό προκαλεί όλο και μεγαλύτερη ανησυχία παγκοσμίως λόγω του αντίκτυπού του, καθώς αυτές οι χώρες έχουν επενδύσει στην εκπαίδευση και την κατάρτιση νέων. Αυτό μεταφράζεται σε απώλεια σημαντικών πόρων όταν αυτοί οι άνθρωποι μεταναστεύουν, με το άμεσο όφελος των δικαιούχων κρατών που δεν έχουν αναλάβει το κόστος της εκπαίδευσης τους (Dodani and LaPorte, 2005).

2.3.4 Αίτια οικονομικής μετανάστευσης από την Ελλάδα

Η Ελλάδα αντιμετωπίζει επί του παρόντος τη χειρότερη «διαρροή εγκεφάλων» από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κλιμάκωση του ελληνικού φαινομένου brain drain έχει λάβει κατά καιρούς ιδιαίτερα έντονη κάλυψη από διεθνή και εγχώρια μέσα ενημέρωσης. Κατά τα τελευταία δύο χρόνια, έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές δειγματοληπτικές έρευνες, επιχειρώντας να διερευνήσουν το φαινόμενο και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του. Ένα κοινό εύρημα αυτών των ερευνών είναι ότι το νέο κύμα της μετανάστευσης αφορά νέους, οι οποίοι δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις και είναι άτομα με υψηλή ειδίκευση. Οι πιο σημαντικοί υποκείμενοι παράγοντες βρέθηκαν να περιλαμβάνουν την υψηλή ανεργία, την τρέχουσα δύσκολη οικονομική κατάσταση και την έλλειψη πολιτικής εστίασης στην προώθηση της αριστείας και στην παροχή ευκαιριών για πρόοδο. Η ένταση και η ισχυρή δυναμική του φαινομένου δείχνουν μια επείγουσα ανάγκη, πρώτον, να οριοθετηθούν οι διάφορες πτυχές και τα μοτίβα του και να χαρτογραφηθούν τα χαρακτηριστικά του (Lazeratou, 2016).

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήχθη από τον ICAP, οι περισσότεροι Έλληνες που έχουν εγκαταλείψει τη χώρα αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον στο εξωτερικό το έχουν κάνει με την πρόθεση να μείνουν μακριά για τουλάχιστον πέντε χρόνια ή να μην επιστρέψουν καθόλου για να ζήσουν στην Ελλάδα, σύμφωνα με έρευνα της ICAP (Εικόνα 1,2). Η «διαρροή εγκεφάλων» που είναι σήμερα εμφανής στους ασκούμενους στην Ελλάδα, συνδέεται στενά με τα σοβαρά οικονομικά δεινά της χώρας (Moris et al., 2017). Το 2010, περίπου 120.000 Έλληνες επιστήμονες ζούσαν και εργάζονταν στο εξωτερικό, περίπου το ένα δέκατο του συνόλου. Ο αριθμός εκτιμάται τώρα σε πολύ μεγαλύτερα επίπεδα (Trachana, 2013). Άλλες εκτιμήσεις δείχνουν ότι μεταξύ του 2008 και του 2013, σχεδόν 223 χιλιάδες Έλληνες κάτοικοι ηλικίας 25-39 ετών εγκατέλειψαν τη χώρα μόνιμα για πιο προηγμένες οικονομίες, καλύτερες αμοιβές και καλές κοινωνικές και οικονομικές προοπτικές. Αυτή είναι η γενιά που επλήγη περισσότερο από την κρίση, γνωστή και ως «γενιά E» (ομογενείς) ή «γενιά G» (νέοι, ταλαντούχοι και Έλληνες) ή «γενιά We» (Lazeratou, 2016).

Συνολικά, οι κύριοι λόγοι που οδηγούν τους ανθρώπους να εργαστούν στο εξωτερικό είναι η διαφθορά στην Ελλάδα και η έλλειψη αξιοκρατίας (40%), η οικονομική κρίση και η ανασφάλεια στην Ελλάδα (37%) και οι ευκαιρίες σταδιοδρομίας σε ξένες χώρες (34%). Οι κύριοι παράγοντες που θα μπορούσαν να τους πείσουν να επιστρέψουν στη χώρα τους είναι το κλίμα και ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα (50%), η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα (41%) και οι αντίστοιχοι ή καλύτεροι μισθοί από αυτά που απολαμβάνουν στο εξωτερικό (39%) (ICAP, 2016).

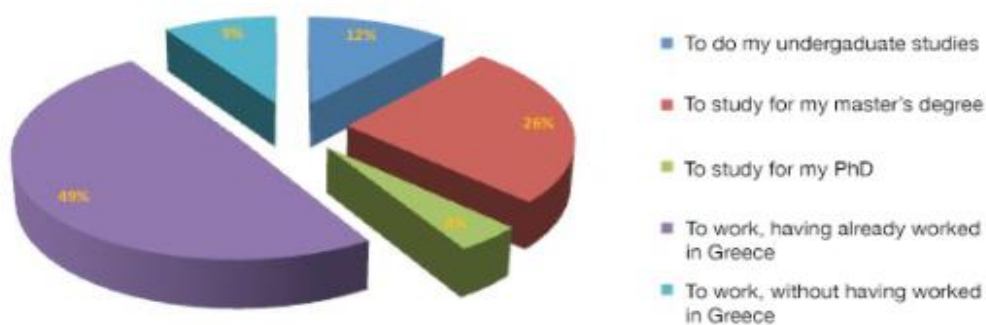
Η Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση των Ταλέντων όπως αναφέρει ο Λαμπριανίδης : «σημειώνει τους ακόλουθους μη οικονομικούς παράγοντες που συμβάλουν στην διαρροή επιστημονικού δυναμικού από κάποιες χώρες:

- Ακαμψία των εργασιακών συστημάτων, αδράνεια των θεσμών, έλλειψη χρηματοδότησης της έρευνας, επαγγελματική απομόνωση, νεποτισμός, έλλειψη επαγγελματικής κινητικότητας, ανεπαρκής αναγνώριση του ταλέντου στους νέους
- Έλλειψη ελπίδας για το μέλλον , προκατάληψη και διακρίσεις ανάλογα με την φυλή , την εθνικότητα, την θρησκεία και την τάξη
- Χαμηλή ποιότητα της πνευματικής , επαγγελματικής, εκπαιδευτικής και πολιτισμικής ζωής στη χώρα προέλευσης

- Η αίσθηση, τέλος, των επιστημόνων ότι η εργασία και η συμβολή τους δεν εκτιμώνται και δεν αμείβονται κοινωνικά στις χώρες τους. Η ύπαρξη, γενικότερα, ενός συστήματος κοινωνικών ιεραρχιών και στρωματοποίησης, που δεν βασίζεται σε κοινώς αποδεκτά κριτήρια αξιοκρατίας και επιτυχίας αλλά σε κριτήρια που καθορίζονται από την γέννηση, την ηλικία, το φύλο, την οικογένεια, τη τάξη, την φυλή, την κάστα, τη θρησκεία, την γεωγραφική περιοχή προέλευσης, τις πολιτικές προτιμήσεις, την ιδεολογία κλπ.» (Λαμπριανίδης, 2011).

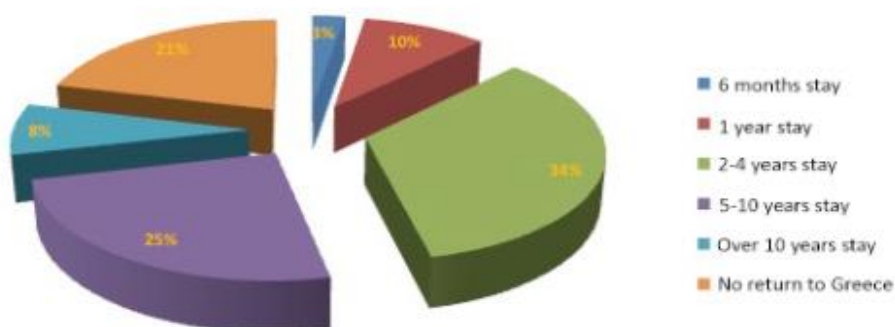
Στην Ελλάδα, τα άτομα που μεταναστεύουν για εύρεση εργασίας χωρίζονται σε 3 κατηγορίες: σε εκείνα που δεν είχαν εργαστεί ποτέ στην Ελλάδα, σε εκείνα που κατέληξαν άνεργοι και σε εκείνα που είχαν εργασία στην Ελλάδα αλλά την εγκατέλειψαν λόγω ανασφάλειας και έλλειψης προοπτικών (Σκόνδρα, 2017).

Πότε και γιατί μετακομίζατε στο εξωτερικό;

Εικόνα 1. Διάγραμμα ποσοστών απαντήσεων σε έρευνα σχετική με τους λόγους μετανάστευσης στο εξωτερικό (ICAP, 2016)

Εκτιμώμενη διάρκεια διαμονής

Εικόνα 2. Διάγραμμα ποσοστών απαντήσεων σε έρευνα σχετική με τη διάρκεια παραμονής στο εξωτερικό (ICAP, 2016)

Η διαρροή εγκεφάλων στην Ελλάδα υφίσταται ήδη πριν ξεσπάσει η οικονομική κρίση του 2008 ένα γενικευμένο φαινόμενο για την Ελλάδα. Τα ποσοστά της υπερβολικής εκπαίδευσης των αποφοίτων ελληνικών πανεπιστημίων είναι γενικά συγκρίσιμα με αυτά των άλλων σπουδών. Έτσι, για το Ηνωμένο Βασίλειο, ερευνητές βρήκαν ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά απόφοιτων ανδρών και γυναικών με υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης, που κυμαίνονται μεταξύ 38 και 42% για τους άνδρες και μεταξύ 39 και 46% για τις γυναίκες, εύρημα το οποίο φαίνεται να εξάγονται και από άλλες έρευνες. Από την άλλη, οι αντίστοιχες εκτιμήσεις για τις Ηνωμένες Πολιτείες φαίνεται να είναι μικρότερες (Lianos et al., 2007).

Το πρώτο κύμα μετανάστευσης Ελλήνων διανοουμένων χρονολογείται μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν έφυγαν από τη χώρα τους για να συμβάλουν στην ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης Ευρώπης. Μόνο με εκείνους που μετακόμισαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, κατά τη δεκαετία του '50, η Ελλάδα έχασε ετησίως το 21% των αποφοίτων της Μηχανικής. Ο αριθμός είναι πολύ υψηλότερος εάν προστεθούν μετανάστες προς τη Δυτική Ευρώπη. Το φαινόμενο επιδεινώθηκε τη δεκαετία του 1970. Οι πρωταρχικοί παράγοντες που ευθύνονται για την έξοδο των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από την Ελλάδα, στη δεκαετία του 2000, ήταν κυρίως το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, καθώς και η περιορισμένη ζήτηση για εργαζόμενους υψηλής ειδίκευσης και, συνεπώς, επέκταση της αδυναμίας να απορροφηθούν από την εγχώρια αγορά εργασίας. Πολλά μεγαλύτερα τμήματα του

επιστημονικού εργατικού δυναμικού της χώρας οδηγήθηκαν στη μετανάστευση προκειμένου να αναζητήσουν απασχόληση στις βιομηχανικές περιοχές της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής. Σύμφωνα με μια έκθεση της Γενικής Συνομοσπονδίας Ελλήνων Εργαζομένων (ΓΣΕΕ), το 38% των νέων φαίνεται έτοιμο να μεταναστεύσει στο εξωτερικό. Στην ίδια έρευνα, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της νέας γενιάς μεταναστών έχει υψηλή ειδίκευση στους τομείς των οικονομικών, του μάρκετινγκ και των νομικών επιστημών, το 73% κατέχει μεταπτυχιακό τίτλο, ενώ το 51,2% έχει επίσης διδακτορική κατάρτιση. Σύμφωνα με εγχώριες και ξένες έρευνες τύπου, είναι τυπικό ότι ένα πρόσθετο κίνητρο για αλλοδαπή μετανάστευση οφείλεται στο γεγονός ότι το 68,4% των Ελλήνων αποφοίτων που εργάζονται στο εξωτερικό πληρώνονται πάνω από 40.000 ευρώ ετησίως, ενώ την ίδια στιγμή στην Ελλάδα το αντίστοιχο ετήσιο εισόδημα είναι πολύ μικρότερο. Ταυτόχρονα, πρέπει να υπολογίσουμε την απώλεια μεγάλου ποσοστού (84%) από όλους εκείνους που μετανάστευσαν για σπουδές και επέλεξαν να μην επιστρέψουν στη χώρα (Theodoropoulos et al., 2014).

Οι Έλληνες απόφοιτοι στο εξωτερικό εργάζονται σε 532 πόλεις. Πρώτα στον ελληνικό επιστημονικό πληθυσμό έρχεται το Λονδίνο και, με τη σειρά του, ακολουθεί η Νέα Υόρκη, οι Βρυξέλλες, η Βοστώνη, το Παρίσι, η Γενεύη, το Μόναχο, η Ουάσιγκτον, η Ζυρίχη και το Σικάγο. Όσο για φοιτητές που σπουδάζουν στο εξωτερικό, ανέρχονται σε 88.000 και είναι διάσπαρτοι σε 45 χώρες παγκοσμίως (Theodoropoulos et al., 2014).

Η εμπειρία της ελληνικής μετανάστευσης δείχνει ότι το φαινόμενο brain drain στις χώρες προέλευσης συνοδεύεται από φαινόμενο απώλειας εγκεφάλου στις χώρες προορισμού, με την έννοια ότι μεγάλος αριθμός μεταναστών υψηλής ειδίκευσης απασχολούνται σε θέσεις εργασίας με πολύ χαμηλότερες εκπαιδευτικές απαιτήσεις. Έτσι, παρατηρούμε μια παράδοξη κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τις χώρες τους, όπου το ανθρώπινο κεφάλαιο τους χρειάζεται, αλλά δεν ανταμείβεται αρκετά καλά, για να μεταναστεύσουν σε χώρες όπου το ανθρώπινο κεφάλαιο τους δεν χρησιμοποιείται, αλλά η κατάστασή τους βελτιώνεται, οικονομικά και με άλλο τρόπο (Lianos et al., 2007).

2.3.5 Συνέπειες brain drain

2.3.5.1 Γενικά

Το brain drain έχει κοινωνικοοικονομικό αντίκτυπο στις ενδιαφερόμενες περιοχές. Οι περιοχές ταξινομούνται σε τέσσερις μεγάλους τύπους ανάλογα με το εάν ο αντίκτυπος αυτός είναι θετικός ή αρνητικός:

- Τύπος 1. Αρνητικός αντίκτυπος για τις περιοχές αποστολής.

Αυτός ο αντίκτυπος είναι ο πιο ερευνημένος στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία σχετικά με τη διαρροή εγκεφάλων. Μεταξύ των αρνητικών επιπτώσεων είναι: μείωση του αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου, έλλειψη εργασίας/δεξιοτήτων, περιορισμένη ικανότητα καινοτομίας και υιοθέτησης πιο προηγμένων τεχνολογιών, αλλαγές στην αγορά εργασίας (π.χ. μείωση των μισθών), φορολογικές συνέπειες (π.χ. μείωση του φορολογικού εισοδήματος), μέγεθος αγοράς (π.χ. μείωση κατανάλωσης), μειωμένη οικονομική ανάπτυξη, μειωμένη παραγωγικότητα, υψηλότερο κόστος δημόσιων αγαθών και την απώλεια επενδύσεων στο σχηματισμό ανθρώπινου κεφαλαίου.

- Τύπος 2. Θετικός αντίκτυπος για τις περιοχές υποδοχής.

Τα θετικά αποτελέσματα για τις περιοχές υποδοχής περιλαμβάνουν οφέλη, όπως η αύξηση του δυναμικού καινοτομίας, οικονομική ανάπτυξη, ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, αύξηση κατανάλωσης και ζήτησης για υπηρεσίες (π.χ. στέγαση).

- Τύπος 3. Θετικός αντίκτυπος για τις περιοχές αποστολής.

Οι περιοχές αποστολής μπορεί επίσης να έχουν οφέλη όσον αφορά το brain drain, όπως επιστροφή μετανάστευσης, εμβάσματα, κίνητρα για επενδύσεις στην εκπαίδευση και τη βελτίωση της διακυβέρνησης

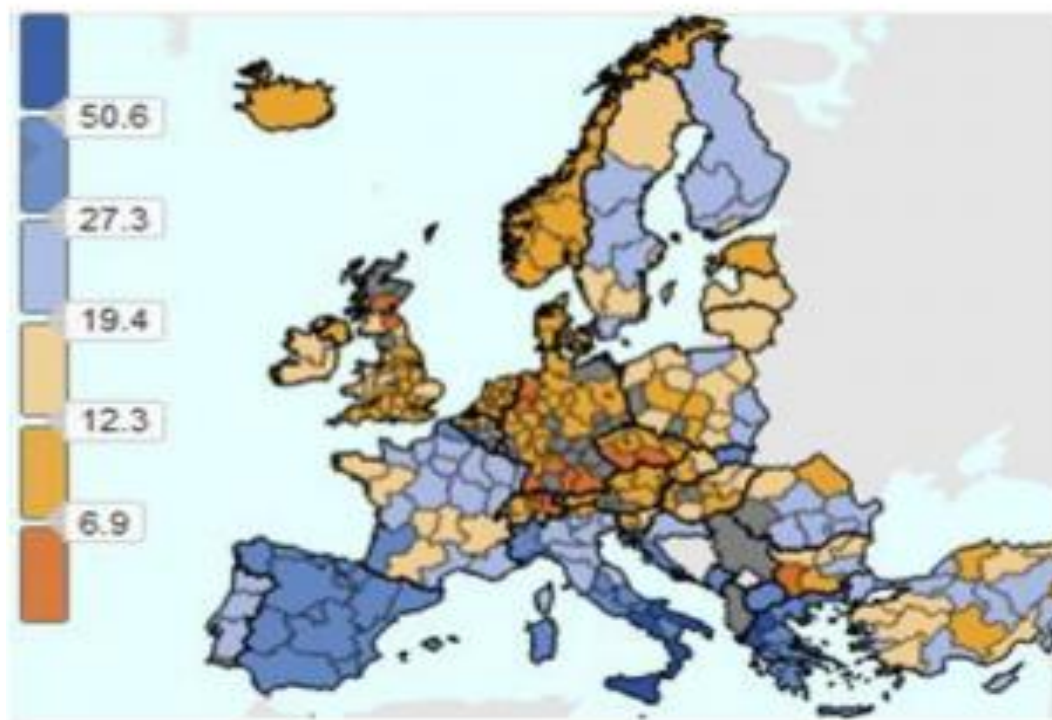
- Τύπος 4. Αρνητικές επιπτώσεις για ολόκληρο το σύστημα, που σημαίνει και για τις δύο περιοχές (αποστολής και υποδοχής).

Το κύριο αποτέλεσμα είναι το λεγόμενο «brain waste». Αυτό συμβαίνει όταν οι εργαζόμενοι με υψηλή ειδίκευση μεταναστεύουν σε μια περιοχή με ανεπαρκή πληροφόρηση σχετικά με τις απαιτήσεις δεξιοτήτων και καταλήγουν να είναι άνεργοι ή να απασχολούνται σε μια δουλειά που δεν απαιτεί τις υψηλές δεξιότητές τους (Cavallini et al., 2018).

2.3.6 Η επίδραση των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο φαινόμενο brain drain

Τα κίνητρα των φοιτητών για τη συμμετοχή σε προγράμματα Erasmus είναι ελαφρώς διαφορετικά ανάλογα τις περιοχές. Ενώ για τους μαθητές της Βόρειας και της Δυτικής Ευρώπης το επίκεντρο είναι κυρίως να επισκεφτούν το εξωτερικό και να συναντήσουν ανθρώπους, οι φοιτητές στην Ανατολική Ευρώπη επιλέγουν κυρίως να πάνε στο εξωτερικό για να βελτιώσουν τις γλωσσικές τους δεξιότητες και να διευρύνουν τις προοπτικές επαγγελματικής σταδιοδρομίας τους (Εικόνα 3). Από όλες τις περιοχές, οι φοιτητές της νότιας Ευρώπης έχουν το υψηλότερο κίνητρο να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα προκειμένου να αυξήσουν την πιθανότητα για μελλοντική απασχόλησή τους στο εξωτερικό. Ακόμα κι αν ο κύριος σκοπός του προγράμματος είναι η κινητικότητα της μελέτης, φαίνεται ότι το Erasmus προάγει την κινητικότητα των εργαζομένων μετά την αποφοίτησή τους. Από τους αποφοίτους που συμμετείχαν σε Erasmus, το 40% είχε αλλάξει χώρα τουλάχιστον μία φορά από την αποφοίτησή του σε σύγκριση με το 23% των αποφοίτων που δε συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Επιπλέον, το 93% (σε σύγκριση με το 73% των μαθητών που δε συμμετείχαν σε Erasmus) θα μπορούσε να σκεφτεί να ζήσει στο εξωτερικό. Ως εκ τούτου, έχουμε μια σαφή συσχέτιση μεταξύ αυτού του τύπου κινητικότητας μελέτης και της αυξημένης προοπτικής μετεγκατάστασης και κινητικότητας των εργαζομένων μετά την αποφοίτηση (Flanja and Nistor, 2017).

Εικόνα 3. Ποσοστά ανεργίας σε νέους έως 24 ετών (πηγή Cavallini et al., 2018)

Τα προγράμματα υποτροφιών που χορηγούνται από τις αναπτυγμένες χώρες προσελκύουν το «ανθρώπινο κεφάλαιο» από αναπτυσσόμενες χώρες για σχετικά μικρό χρηματικό ποσό (ουσιαστικά με υποτροφία), ενώ οι φορολογούμενοι των αναπτυσσόμενων χωρών είχαν καλύψει το κόστος της εκπαίδευσης από την παιδική ηλικία, με αποτέλεσμα οι χώρες όχι μόνο να χάσουν χρήματα αλλά και τα λαμπρότερα μυαλά τους. Από την άλλη, για κάθε φοιτητή που δεν επιστρέφει στην πατρίδα του μετά αποφοίτηση, μπορεί να υπάρχουν ακόμη οφέλη για τις χώρες τους:

- Οι απόφοιτοι ενδέχεται να επιστρέψουν αργότερα. Σε άτυπες συζητήσεις ορισμένοι μαθητές δήλωσαν ότι θέλουν να πάνε πίσω σε υψηλού επιπέδου θέσεις στις χώρες τους. Για αυτό, ένα μεταπτυχιακό από το εξωτερικό είναι χρήσιμο, αλλά ένα διδακτορικό από το εξωτερικό είναι καθοριστικό.
- Οι απόφοιτοι που διαμένουν στο εξωτερικό μπορεί να κάνουν έρευνα σχετική με προβλήματα που σχετίζονται με τις χώρες καταγωγής τους
- Κατά την ανάληψη θέσεων στο εξωτερικό, οι απόφοιτοι μπορεί να γίνουν αρχικά σημεία επαφών για άτομα από την πατρίδα τους. Αυτό, με τη σειρά

του, μπορεί να οδηγήσει σε συνεργασία και έργα μεταξύ πατρίδας και χώρας μετανάστευσης.

- Οι απόφοιτοι μπορούν να υποστηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους πίσω στο σπίτι. Σε ορισμένες οικονομίες, αυτό είναι σημαντικό μερίδιο του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (Brox et al., 2018).

Το αντίθετο του brain drain είναι το brain gain. Σε παγκόσμιο επίπεδο, ο Rajiv Gandhi, (πρώην πρωθυπουργός της Ινδίας), είπε «καλύτερα brain drain από brain in the drain».

Ως γενική κινητικότητα των μαθητών, το πρόγραμμα Erasmus είναι ανισόρροπο. Π.χ. για το έτος 2010-2011, η Ισπανία-η κορυφαία χώρα υποδοχής και αποστολής, έστειλε περίπου 31.500 φοιτητές στο εξωτερικό, δηλαδή το 2 % του φοιτητικού της πληθυσμού και δέχτηκε σχεδόν 30.600 ξένους φοιτητές. Αντίθετα, το Ηνωμένο Βασίλειο έστειλε μόνο 8.600 φοιτητές στο εξωτερικό, δηλαδή περίπου το μισό τοις εκατό του φοιτητικού του πληθυσμού και έλαβε 17.500 ξένους φοιτητές στο πλαίσιο του προγράμματος, αλλά σαφώς πολύ περισσότερους όταν ληφθούν υπόψη οι ξένοι φοιτητές (Πίνακας 5) (Gerard & Sanna, 2017).

Πίνακας 5: Εισροές και εκροές φοιτητών Erasmus την περίοδο 2011-2012 (Gerard & Sanna, 2017)

	IN	OUT	RATE ⁵		IN	OUT	RATE
BELGIUM	8593	7091	-0,10	NETHERLANDS	9892	9310	-0,03
BULGARIA	908	1852	0,34	AUSTRIA	5751	5590	-0,01
CZECH REP.	5834	7004	0,09	POLAND	8972	15315	0,26
DENMARK	6501	3315	-0,32	PORTUGAL	9197	6484	-0,17
GERMANY	27872	33363	0,09	ROMANIA	1732	4578	0,45
ESTONIA	1084	1092	0,00	SLOVENIA	1696	1735	0,01
GREECE	2760	3591	0,13	SLOVAKIA	1355	2685	0,33
SPAIN	39300	39545	0,00	FINLAND	6906	5272	-0,13
FRANCE	28964	33269	0,07	SWEDEN	10354	3573	-0,49
IRELAND	5751	2754	-0,35	UK	25760	13662	-0,31
ITALIA	20204	23377	0,07	ICELAND	571	261	-0,37
CYPRUS	693	257	-0,46	LIECHTENSTEIN	61	38	-0,23
LATVIA	892	2194	0,42	NORWAY	4347	1690	-0,44
LITHUANIA	1877	3548	0,31	TURKEY	5269	11826	0,38
LUXEMBOURG	498	450	-0,05	CROATIA	377	882	0,40
HUNGARY	3757	4361	0,07	SWITZERLAND	3897	2714	-0,18

2.4 Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

2.4.1 Γενικά

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας μαζί με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και το Ιόνιο πανεπιστήμιο ιδρύθηκαν το 1984. Ως έδρα του πανεπιστημίου Θεσσαλίας ορίστηκε από την αρχή ο Βόλος. Οι πρώτοι φοιτητές εισήχθησαν και παρακολούθησαν μαθήματα στο Πανεπιστήμιο το 1988. Τα τμήματα του Πανεπιστημίου σήμερα δεν λειτουργούν μόνο στην πόλη του Βόλου, αλλά και στη Λάρισα, τη Λαμία, την Καρδίτσα και τα Τρίκαλα (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.).

Συνολικά το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει 8 σχολές, οι οποίες διαιρούνται σε 37 τμήματα και λειτουργούν σε αυτό 71 προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών.

Σε σχέση με τα δεδομένα των συνολικών φοιτητών που φοιτούν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, αυτοί απαριθμούν 36.622 προπτυχιακούς, περίπου 4.500 μεταπτυχιακούς φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες. Τα μέλη του διδακτικού προσωπικού που στελεχώνουν το πανεπιστήμιο στο σύνολο του είναι 844 και τα μέλη του διοικητικού προσωπικού 427, ενώ εργάζονται σε αυτό και ένας ικανοποιητικός αριθμός συμβασιούχων διδασκόντων (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.).

Σε σχέση με την ποιότητα σπουδών το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει κριθεί ως ένα από τα 1.000 καλύτερα πανεπιστήμια στον κόσμο (πιο συγκεκριμένα βρίσκεται ανάμεσα στα 800 καλύτερα) σύμφωνα με την κατάταξη Shanghai Ranking of World Universities, 2019 (<http://www.shanghairanking.com/>). Η θέση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στην Ελλάδα είναι η τρίτη ανάμεσα σε όλα τα ελληνικά ΑΕΙ. Πλέον το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει καταταχθεί ανάμεσα στο 5% των κορυφαίων πανεπιστημίων στην Ευρώπη από το University Ranking of Academic Performance (URAP) το οποίο προχώρησε στη σύγκριση της επίδοσης σχεδόν 2.500 ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε όλο τον κόσμο, και σε αυτά συμπεριλαμβάνονται 820 πανεπιστήμια της Ευρώπης (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.).

Το κεντρικό όργανο που συντονίζει και υποστηρίζει τις διαδικασίες διασφάλισης ποιότητας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας είναι η Μονάδα Διασφάλισης Ποιότητας (ΜΟΔΠ), η οποία οργανώνεται από το εσωτερικό σύστημα διασφάλισης ποιότητας.

Το σύστημα διασφάλισης ποιότητας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στόχο έχει να αναπτύξει μία κουλτούρα ποιότητας στην ακαδημαϊκή κοινότητα με απώτερο στόχο τη μετάδοση γνώσεων μέσω αποδοτικής διδασκαλίας και την παραγωγή τεχνογνωσίας υψηλού επιπέδου μέσω καινοτόμου έρευνας. Με βάση αυτό, δίνεται η δυνατότητα σε κατόχους διδακτορικού τίτλου να προχωρήσουν σε διεξαγωγή μεταδιδακτορικής έρευνας πάνω στα αντικείμενα τα οποία άπτονται των αντικειμένων του πανεπιστημίου (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.).

Η ΜΟΔΠ έχει ως στόχο να συντονίσει το σύστημα του πανεπιστημίου και να συνδράμει προς τα τμήματα που περιέχει αυτό προκειμένου να καταγράφονται, να κατανοούνται και να αποτιμώνται με συστηματικό τρόπο τα έργα και τα επιτεύγματα του πανεπιστημίου πάντα υπό τον γνώμονα της διασφάλισης ποιότητας και της βέλτιστης αποδοτικότητας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.).

2.4.2 Σχολές και Τμήματα

Τα τμήματα τα οποία λειτουργούν μέσα στο πανεπιστήμιο αυτό είναι τα εξής (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, χ.η.):

- Τμήμα Γεωπονικών Επιστημών:
  - Τμήμα Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος
  - Τμήμα Γεωπονίας Φυτικής Παραγωγής και Αγροτικού Περιβάλλοντος
  - Τμήμα Γεωπονίας-Αγροτεχνολογίας
  - Τμήμα Επιστήμης Ζωικής Παραγωγής
  - Τμήμα Επιστήμης Τροφίμων και Διατροφής
- Πολυτεχνική Σχολή
  - Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
  - Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών
  - Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
  - Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών
  - Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών
- Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών
  - Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

- Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής
- Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
- Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών
- Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
- Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών
- Σχολή Επιστημών Φυσικής Αγωγής Αθλητισμού και Διαιτολογίας
  - Τμήμα Διαιτολογίας και Διατροφολογίας
  - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
- Σχολή Επιστημών Υγείας
  - Τμήμα Βιοχημείας και Βιοτεχνολογίας
  - Τμήμα Δημόσιας και Ενιαίας Υγείας
  - Τμήμα Ιατρικής
  - Τμήμα Κτηνιατρικής
  - Τμήμα Νοσηλευτικής
  - Τμήμα Φυσικοθεραπείας
- Σχολή Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών
  - Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων
  - Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής
  - Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
- Σχολή Τεχνολογίας
  - Τμήμα Δασολογίας, Επιστημών Ξύλου και Σχεδιασμού
  - Τμήμα Περιβάλλοντος
  - Τμήμα Συστημάτων Ενέργειας
  - Τμήμα Ψηφιακών Συστημάτων
- Σχολή Θετικών Επιστημών
  - Τμήμα Μαθηματικών
  - Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
  - Τμήμα Πληροφορικής με Εφαρμογές στη Βιοϊατρική
  - Τμήμα Φυσικής
- Γενικά Τμήματα
  - Γενικό Τμήμα Λαμίας
  - Γενικό Τμήμα Λάρισας

- Συμβούλιο Ένταξης
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος ΤΕΙ Θεσσαλίας (Καρδίτσα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Διατροφής και Διαιτολογίας ΤΕΙ Θεσσαλίας (Καρδίτσα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Ηλεκτρολόγων Μηχανικών Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Ηλεκτρονικών Μηχανικών Τ.Ε. ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας (Λαμία)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Ιατρικών Εργαστηρίων ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Μηχανικών Πληροφορικής Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Μηχανικών Πληροφορικής Τ.Ε. ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας (Λαμία)
  - Πρόγραμμα Σπουδών Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας(Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Νοσηλευτικής ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Νοσηλευτικής ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας (Λαμία)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας (Τρίκαλα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Σχεδιασμού και Τεχνολογίας Ξύλου και Επίπλου Τ.Ε. ΤΕΙ Θεσσαλίας (Καρδίτσα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Τεχνολογίας Τροφίμων ΤΕΙ Θεσσαλίας (Καρδίτσα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Τεχνολόγων Γεωπόνων ΤΕΙ Θεσσαλίας (Λάρισα)
  - Πρόγραμμα σπουδών Τμήματος Φυσικοθεραπείας ΤΕΙ Στερεάς Ελλάδας (Λαμία)

Όπως παρατηρείται από τα παραπάνω τμήματα, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας διαθέτει πληθώρα διαφορετικών σχολών με πολλά και ευρεία αντικείμενα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Συμβούλιο Ένταξης έχει να κάνει με ένα από τα νέα νομοσχέδια που έχουν βγει για την αναβάθμιση των τεχνολογικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε Πανεπιστήμια και άρα αυτή η διαφοροποίηση είναι υπό διαμόρφωση. Τα προγράμματα σπουδών αποτελούν τα τμήματα του πρώην Τ.Ε.Ι. Θεσσαλίας και του πρώην Τ.Ε.Ι. Στερεάς Ελλάδας, τα οποία συγχωνεύτηκαν με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

2.4.3 Τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σε γενικές γραμμές, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας δίνει βάση στη διεθνοποίηση των σπουδών και στην εναρμόνιση της εκπαίδευσης σε σχέση με το διεθνές περιβάλλον. Το ίδιο το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας δέχεται ετησίως έναν σημαντικό αριθμό διεθνών φοιτητών μέσω του προγράμματος Erasmus και το πανεπιστήμιο διαθέτει ενεργές συμφωνίες κινητικότητας φοιτητών και φοιτητριών με περισσότερα από 250 ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα σε όλο τον κόσμο. Ενδεικτικά το 2019 με 2020 δέχτηκε φοιτητές από πάνω από 20 διαφορετικές χώρες παγκοσμίως και στόχος είναι αυτός ο αριθμός να αυξηθεί περαιτέρω.

Το παράρτημα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας το οποίο είναι υπεύθυνο για τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών στο συγκεκριμένο ίδρυμα είναι το Γραφείο Διεθνών Σχέσεων, το οποίο ανήκει στο Τμήμα Μορφωτικών Ανταλλαγών και Δημοσίων Σχέσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Κύριοι τομείς ενασχόλησης του γραφείου και τα αντικείμενα για τα οποία είναι υπεύθυνο είναι τα εξής:

- Η διοικητική και οικονομική διαχείριση του προγράμματος Erasmus+
- Η ενημέρωση, η μέριμνα και η καθοδήγηση για να επιλυθούν πρακτικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με τα διεθνή προγράμματα ανταλλαγής, με

τους εισερχόμενους και εξερχόμενους φοιτητές, αλλά και για τα μέλη του διδακτικού και διοικητικού προσωπικού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

- Η σύναψη, ανανέωση και διαχείριση των διμερών διεθνών συμφωνιών
- Η προετοιμασία πληροφοριακών οδηγών και εντύπων, τα οποία διανέμονται με στόχο την πληροφόρηση σχετικά με το πρόγραμμα Erasmus +
- Η προώθηση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στις χώρες του εξωτερικού και η συμμετοχή σε διεθνείς εκπαιδευτικές εκθέσεις
- Η οργάνωση για την εκπροσώπηση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας σε διεθνή συνεδρία, σεμινάρια, συναντήσεις και επισκέψεις για τη συνεργασία, την επιμόρφωση και την εποπτεία
- Η επικοινωνία με τα πανεπιστήμια με τα οποία συνεργάζεται για να εμβαθύνει τις διμερείς σχέσεις και να αντιμετωπίσει όλα τα σχετικά θέματα που αφορούν την κινητικότητα των φοιτητών
- Η ενεργή υποστήριξη των πρωτοβουλιών και των δράσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας προς την κατεύθυνση της συνοχής του ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού χάρτη και την εφαρμογή του συστήματος των διδακτικών μονάδων ECTS και του παραρτήματος διπλώματος.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1 Σκοπός της έρευνας

Ο σκοπός της παρούσα εργασίας είναι η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών (Erasmus, Erasmus+) είχαν επίδραση στο φαινόμενο brain drain στην Ελλάδα σε συνάρτηση με την οικονομική κρίση που ξέσπασε παγκοσμίως αλλά και στην Ελλάδα το 2009.

3.2 Ερευνητικά ερωτήματα & υποθέσεις έρευνας

Τα ερευνητικά ερωτήματα όπως διατυπώνονται και προκύπτουν από το σκοπό της έρευνας που διεξήχθη είναι τα εξής:

- 1) Ποια είναι η συσχέτιση μεταξύ των προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών με το φαινόμενο διαρροής εγκεφάλων στην Ελλάδα;
- 2) Ποια ήταν η επίδραση της οικονομικής κρίσης του 2009 στην απόφαση των φοιτητών να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών που προσφέρεται από τα ελληνικά πανεπιστήμια;
- 3) Με ποιο τρόπο επέδρασε η έλευση της οικονομικής κρίσης στην απόφαση των φοιτητών που συμμετείχαν σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών να μεταναστεύσουν σε χώρα του εξωτερικού;

Η υπόθεση της έρευνας όπως ξεκίνησε είναι ότι οι φοιτητές είναι πιθανό να πήραν την απόφαση να μεταναστεύσουν σε κάποια χώρα του εξωτερικού λόγω της μεγαλύτερης πιθανότητας για επαγγελματική επιτυχία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και αυτή τους η απόφαση να σχετίζεται με τη συμμετοχή τους σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών.

3.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα διεξήχθη πρωτογενής έρευνα με ανάλυση δεδομένων. Δηλαδή, από τη μία συντάχθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο απαντήθηκε από 20 συμμετέχοντες που είχαν λάβει μέρος σε κάποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών και είτε διαμένουν πλέον σε χώρα του εξωτερικού είτε έχουν επιστρέψει στην Ελλάδα και φοιτούσαν στο παρελθόν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 6 ερωτήσεις που απαντούν στα δημογραφικά δεδομένα των ερωτηθέντων, ενώ το ειδικό μέρος αποτελείται από 4 ερωτήσεις που οι περισσότερες διαθέτουν υποερωτήματα, τα οποία απαντώνται σε 5 βάρη κλίμακα τύπου Likert. Οι συμμετέχοντες βρέθηκαν μέσω επικοινωνίας τους με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, όπου κλήθηκαν να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο ακολουθώντας συγκεκριμένο σύνδεσμο στην ηλεκτρονική πλατφόρμα Google Forms.

Σχετικά με τη δεύτερη ανάλυση, αυτή αφορά στην ανάλυση υπαρχόντων δεδομένων σχετικά με τα στατιστικά δεδομένα φοιτητών που συμμετείχαν σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών από το έτος 2007 (ακριβώς πριν την έναρξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα) έως και σήμερα, οι οποίοι φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Στόχος είναι να εξαχθούν πορίσματα συνδυάζοντας τις γνώσεις που θα προκύψουν από την ανάλυση των δεδομένων για το αν όντως το φαινόμενο brain drain σχετίζεται με τη συμμετοχή σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών και με την έλευση της οικονομικής κρίσης.

3.4 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων

Όσον αφορά την πρώτη πρωτογενή ανάλυση, αυτή έγινε μέσω της χρήσης προγράμματος στατιστικής ανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα, τα δεδομένα αναλύθηκαν στο πρόγραμμα SPSS 25.

Η ανάλυση που έγινε είναι περιγραφική στατιστική ανάλυση με την εύρεση μέσων όρων, τυπικής απόκλισης κλπ. Επιπλέον, για τις ομαδοποιημένες ερωτήσεις που

απαντώνται σε 5 βάρθμια κλίμακα διεξήχθη έλεγχος αξιοπιστίας με τη χρήση του δείκτη Cronbach alpha. Για τα δημογραφικά δεδομένα, έγινε ανάλυση κατανομής συχνοτήτων.

Όσον αφορά στο δεύτερο μέρος της ανάλυσης, έχουν συλλεχθεί δεδομένα αναφορικά με το πλήθος των φοιτητών που έχουν μετακινηθεί μέσω κάποιου προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών είτε για σπουδές είτε για πρακτική από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τα δεδομένα περάστηκαν στο Microsoft Excel για τη διεξαγωγή διαγραμμάτων και την παρατήρηση της διακύμανσης του πλήθους των φοιτητών μέσα στην περίοδο 2007-2021.

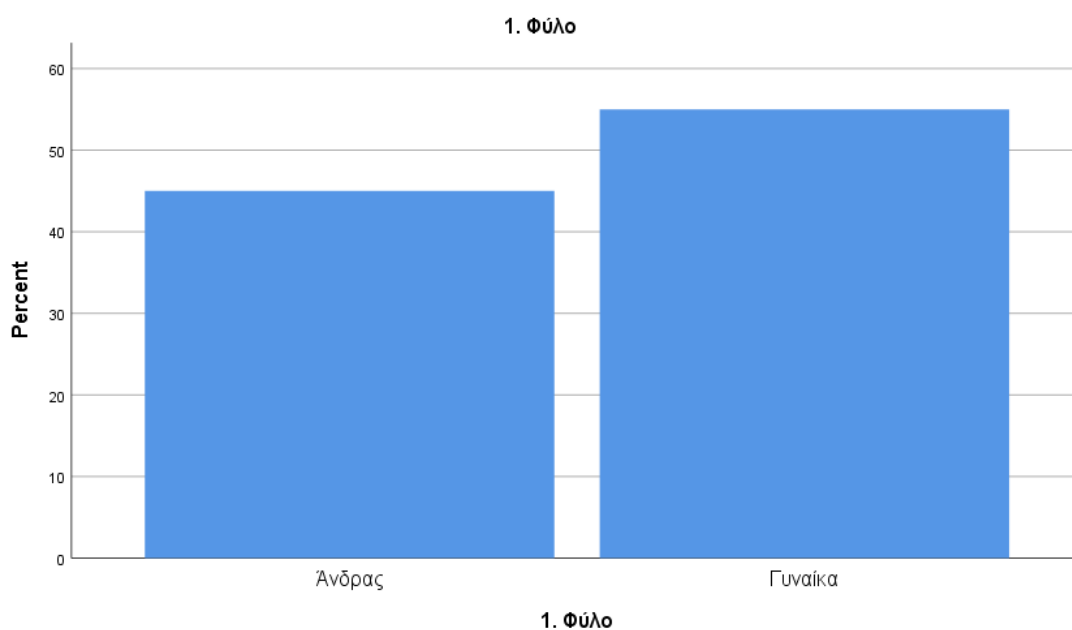
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.1 Αποτελέσματα ερωτηματολογίου

4.1.1 Δημογραφικοί παράγοντες

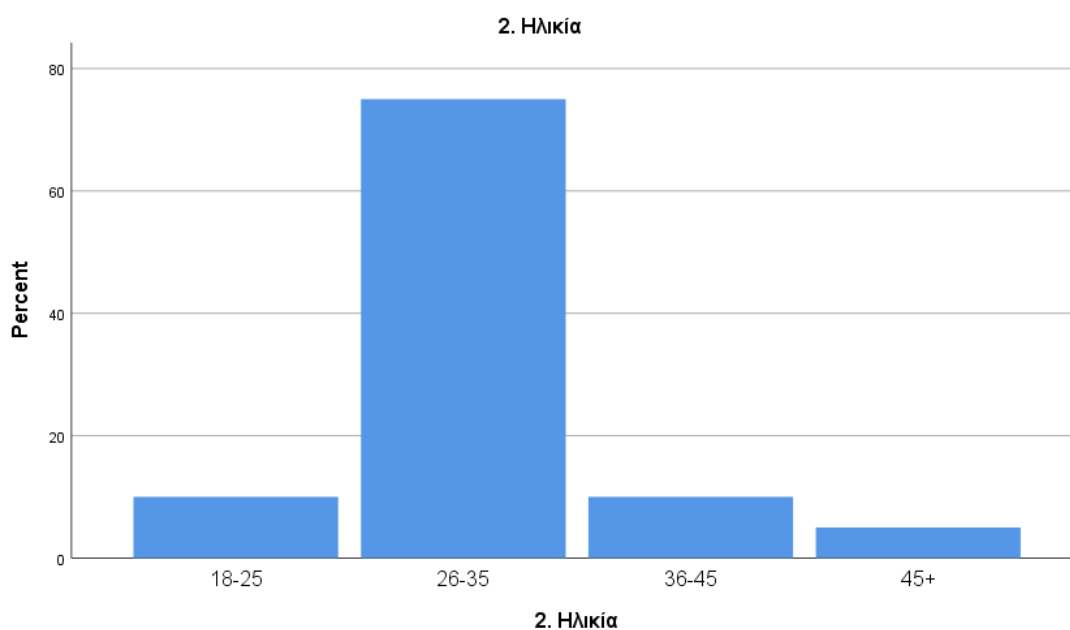
Όσον αφορά στο φύλο των συμμετεχόντων, το 55% ήταν γυναίκες και το 45% άνδρες.

1. Φύλο					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ανδρας	9	45.0	45.0	45.0
	Γυναίκα	11	55.0	55.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Η ηλικία των συμμετεχόντων ήταν κυρίως 26-35 ετών (75%) , 2 μόνο άτομα ήταν πιο νεαρής ηλικίας (10%), και 3 άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (15%).

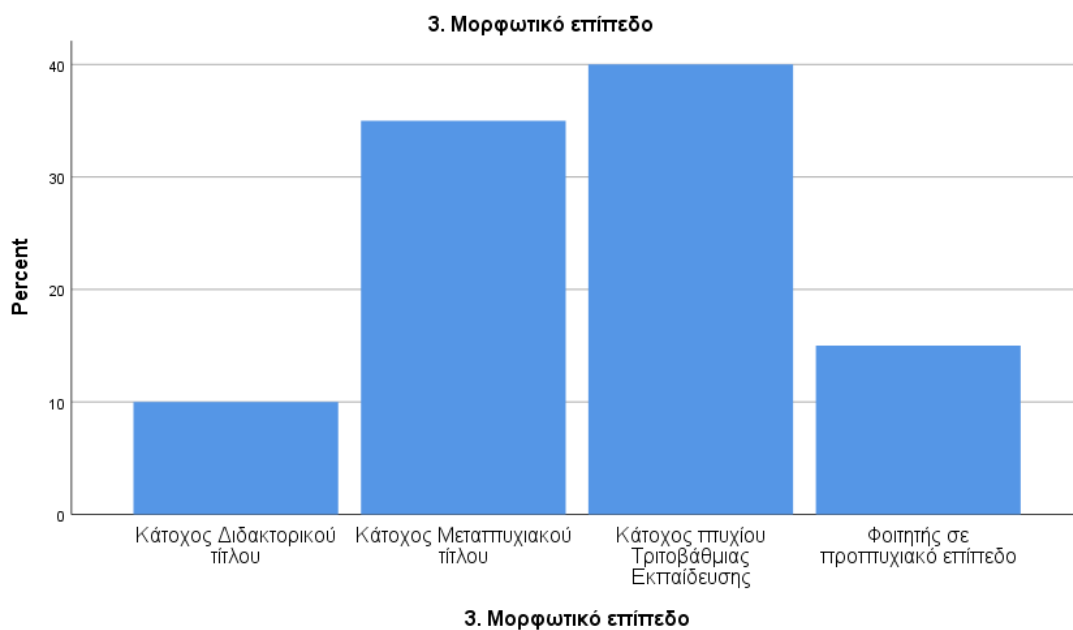
2. Ηλικία					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18-25	2	10.0	10.0	10.0
	26-35	15	75.0	75.0	85.0
	36-45	2	10.0	10.0	95.0
	45+	1	5.0	5.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων, αυτοί είναι κυρίως κάτοχοι πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (40%) ή κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος (35%), 3 άτομα είναι φοιτητές σε προπτυχιακό επίπεδο (15%) και 2 άτομα κάτοχοι διδακτορικού τίτλου (10%).

3. Μορφωτικό επίπεδο					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent

Valid	Κάτοχος Διδακτορικού τίτλου	2	10.0	10.0	10.0
	Κάτοχος Μεταπτυχιακού τίτλου	7	35.0	35.0	45.0
	Κάτοχος πτυχίου Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	8	40.0	40.0	85.0
	Φοιτητής σε προπτυχιακό επίπεδο	3	15.0	15.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

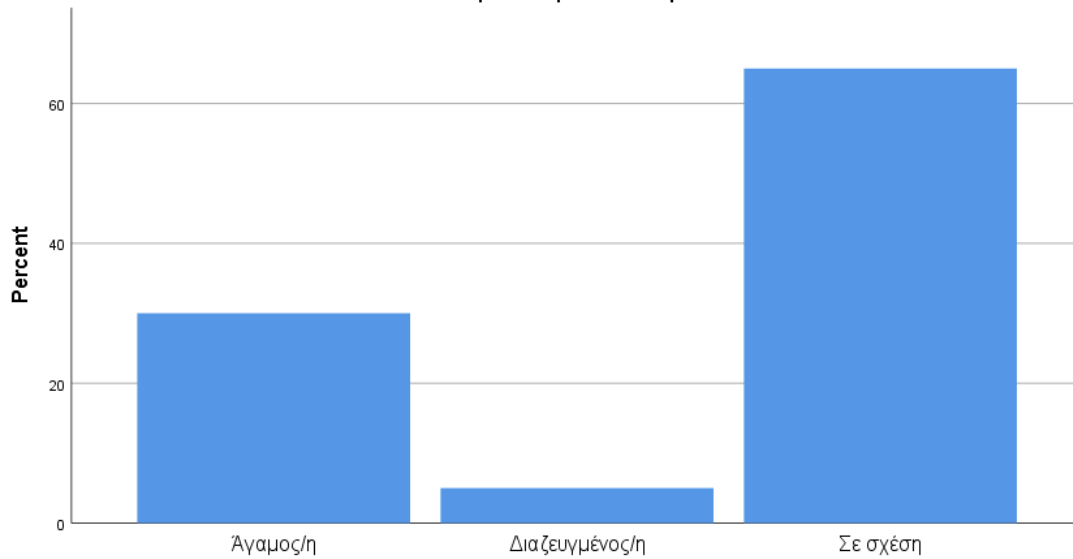
Για την οικογενειακή κατάσταση των φοιτητών, οι περισσότεροι είναι σε σχέση (65%), και λιγότεροι άγαμοι (30%), και ένας διαζευγμένος (5%).

4. Οικογενειακή κατάσταση					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Άγαμος/η	6	30.0	30.0	30.0
	Διαζευγμένος/η	1	5.0	5.0	35.0
	Σε σχέση	13	65.0	65.0	100.0

Total	20	100.0	100.0
-------	----	-------	-------

4. Οικογενειακή κατάσταση

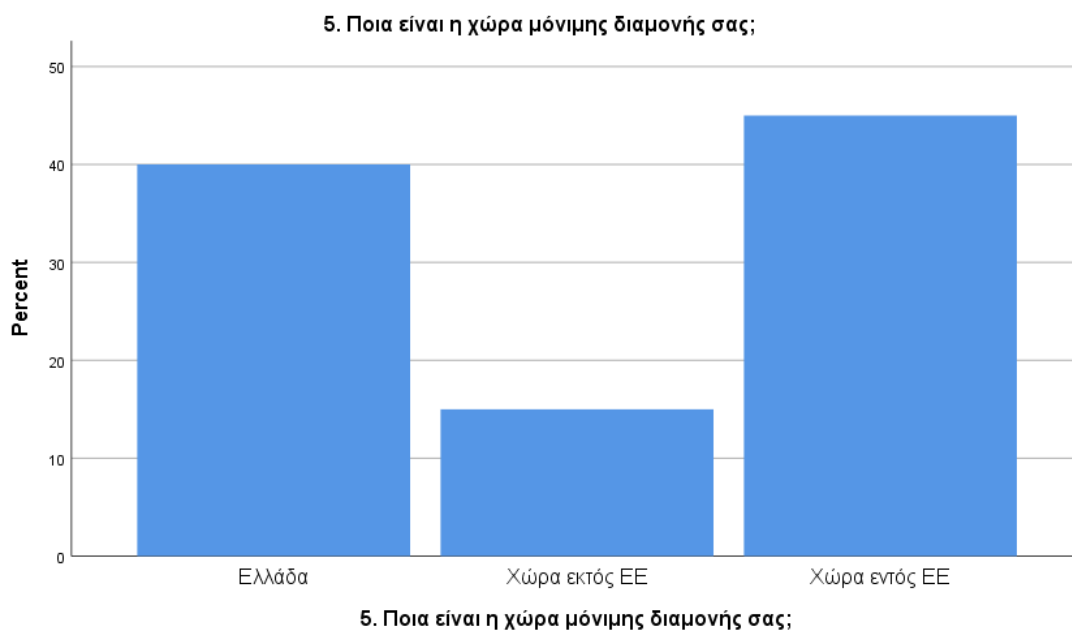

4. Οικογενειακή κατάσταση

Όσον αφορά στη χώρα διαμονής των ερωτηθέντων, αυτή είναι κυρίως στο εξωτερικό. Κυρίαρχες είναι οι χώρες εντός ΕΕ (45%), με 3 ερωτηθέντες εκτός ΕΕ (15%), ενώ αρκετοί είναι αυτοί που στην παρούσα φάση διαμένουν στην Ελλάδα (40%).

5. Ποια είναι η χώρα μόνιμης διαμονής σας;

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ελλάδα	8	40.0	40.0	40.0
	Χώρα εκτός ΕΕ	3	15.0	15.0	55.0
	Χώρα εντός ΕΕ	9	45.0	45.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Οι χώρες από τις οποίες προέρχονται οι ερωτηθέντες κάτοικοι του εξωτερικού φαίνονται στον παρακάτω πίνακα. Όπως φαίνεται, οι περισσότεροι διαμένουν στη Γερμανία, ενώ οι κάτοικοι χωρών εκτός ΕΕ διαμένουν στο Ηνωμένο Βασίλειο.

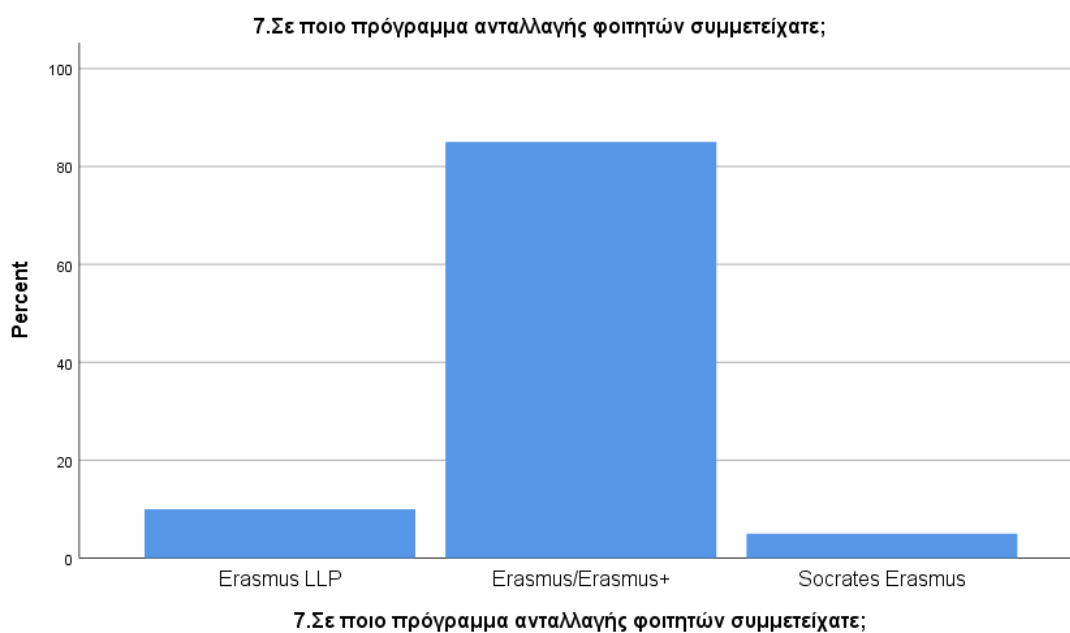
6. Αν απαντήσατε το "Χώρα εντός ΕΕ" ή το "Χώρα εκτός ΕΕ" στην ερώτηση 5, αναφέρετε σε ποια χώρα:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		8	40.0	40.0	40.0
	Γερμανία	4	20.0	20.0	60.0
	Ελβετία	1	5.0	5.0	65.0
	Ην. Βασίλειο	3	15.0	15.0	80.0
	Ισπανία	1	5.0	5.0	85.0
	Ιταλία	1	5.0	5.0	90.0
	Σουηδία	2	10.0	10.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

4.1.2 Ειδικό μέρος.

Σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών, οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες συμμετείχαν στο πρόγραμμα Erasmus/Erasmus + (85%), 2 άτομα στο Erasmus LLP (10%) και ένα στο Socrates Erasmus (5%).

7. Σε ποιο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών συμμετείχατε;		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Erasmus LLP	2	10.0	10.0	10.0
	Erasmus/Erasmus+	17	85.0	85.0	95.0
	Socrates Erasmus	1	5.0	5.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Όσον αφορά το σε ποια χώρα και πόλη είχαν πάει οι φοιτητές με το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών, φαίνεται ότι οι περισσότεροι είχαν πάει σε διαφορετικές χώρες και πόλεις. 4 άτομα διέμειναν στη Γερμανία και άλλα 4 άτομα στην Ιταλία, κυρίως στο Βερολίνο, 3 άτομα στο Ηνωμένο Βασίλειο σε διαφορετικές πόλεις, 3 στην Ισπανία σε διαφορετικές πόλεις, 2 στην Ολλανδία και άλλα 2 στη Σουηδία, ενώ επίσης από ένα άτομο ήταν στη Σλοβακία και Αυστρία.

8. Σε ποια χώρα και πόλη είχατε πάει με το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών;					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Σλοβακία, Μπρατισλάβα	1	5.0	5.0	5.0
	Ιταλία	2	10.0	10.0	15.0
	Ιταλία, Urbino	1	5.0	5.0	20.0
	Αυστρία, Σαλτσμπουργκ	1	5.0	5.0	25.0
	Ισπανία, Βαλένθια	1	5.0	5.0	30.0
	Γερμανία, Βερολίνο	3	15.0	15.0	45.0
	Γερμανία, Φρανκφούρτη	1	5.0	5.0	50.0
	Ην. Βασίλειο, Γλασκόβη	1	5.0	5.0	55.0
	Ην. Βασίλειο - Σκωτία/Εδιμβούργο	1	5.0	5.0	60.0
	ΗΝ. Βασίλειο, Κεντ	1	5.0	5.0	65.0
	Ισπανία- Πάλμα	1	5.0	5.0	70.0
	Μάλαγα, Ισπανία	1	5.0	5.0	75.0
	Ολλανδία	1	5.0	5.0	80.0
	Ολλανδία Άμστερνταμ	1	5.0	5.0	85.0
	Περουτζία, Ιταλία	1	5.0	5.0	90.0
	Σουηδία	1	5.0	5.0	95.0
	Σουηδία - Västerås	1	5.0	5.0	100.0
Total		20	100.0	100.0	

Σε σχέση με τους παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την εμπειρία που είχαν οι ερωτηθέντες από το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών, φαίνεται ότι γενικά οι φοιτητές έμειναν ικανοποιημένοι από το σύνολο των διαφόρων παραγόντων. Πιο έντονα αναδεικνύεται η ικανοποίηση στις σπουδές και στην κρατική οργάνωση και υποδομές (Μ.Ο. 4,40, Τ.Α. 0,821), ακολουθεί η κοινωνικότητα (Μ.Ο 4,30, Τ.Α., 0,923), η ποιότητα ζωής (Μ.Ο. 4,20, Τ.Α. 0,894), ασφάλεια (Μ.Ο. 4,15, Τ.Α. 0,988), η γενικότερη ζωή ψυχαγωγία, δραστηριότητες κλπ (Μ.Ο. 4,00, Τ.Α. 1,026), και τέλος οι επαγγελματικές ευκαιρίες (Μ.Ο. 3,95, Τ.Α. 1,234).

Descriptive Statistics					
	N	Mean		Std. Deviation	Variance
	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Statistic
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Σπουδές]	20	4.40	.184	.821	.674
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Κοινωνικότητα]	20	4.30	.206	.923	.853
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Επαγγελματικές ευκαιρίες]	20	3.95	.276	1.234	1.524
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Γενικότερη ζωή (ψυχαγωγία, δραστηριότητες κλπ)]	20	4.00	.229	1.026	1.053
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Ποιότητα ζωής]	20	4.20	.200	.894	.800

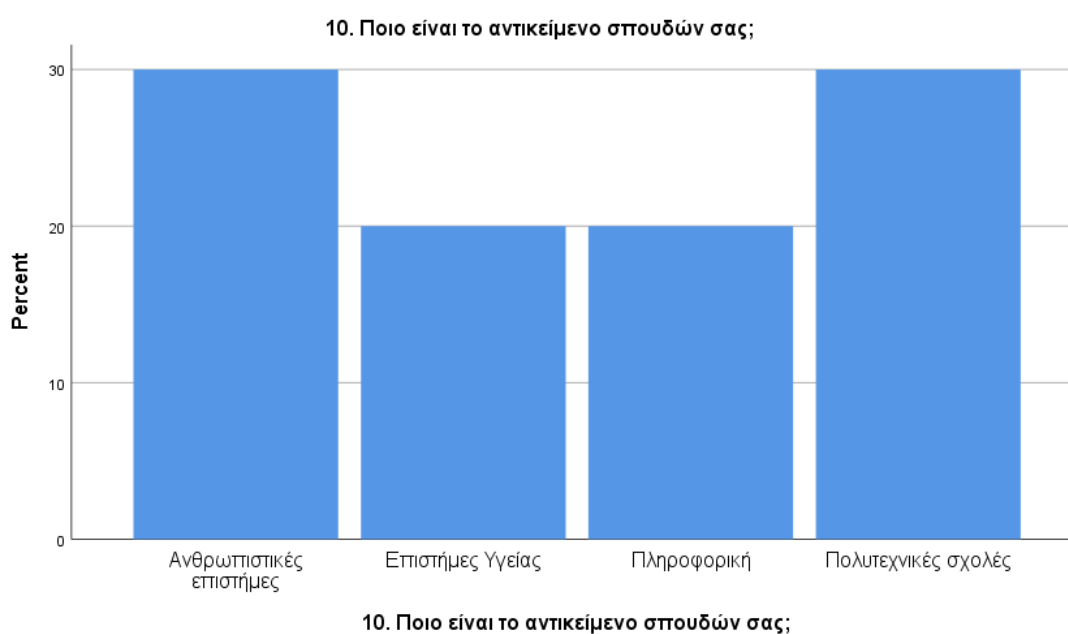
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Κρατική οργάνωση και υποδομές]	20	4.40	.184	.821	.674
9. Περιγράψτε την εμπειρία σας σε σχέση με το πρόγραμμα ανταλλαγής στο οποίο συμμετείχατε (1=4 κακή, 2=κακή, 3= 3, 4=καλή, 5=4 καλή) [Ασφάλεια]	20	4.15	.221	.988	.976
Valid N (listwise)	20				

Στην ομάδα ερωτήσεων αυτήν διεξήχθη και ανάλυση αξιοπιστίας με τη χρήση του δείκτη Cronbach alpha, όπου βρέθηκε ότι η αξιοπιστία είναι μεγάλη ($0,856 > 0,7$).

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.856	7

Σε σχέση με το αντικείμενο σπουδών των ερωτηθέντων, οι περισσότεροι είτε βρίσκονται στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών (30%) είτε έχουν τελειώσει πολυτεχνικές σχολές (30%), ενώ ακολουθούν οι επιστήμες υγείας (20%) και η πληροφορικής (20%).

10. Ποιο είναι το αντικείμενο σπουδών σας;					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ανθρωπιστικές επιστήμες	6	30.0	30.0	30.0
	Επιστήμες Υγείας	4	20.0	20.0	50.0
	Πληροφορική	4	20.0	20.0	70.0
	Πολυτεχνικές σχολές	6	30.0	30.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Στην παρακάτω ομάδα ερωτήσεων δόθηκαν δηλώσεις στις οποίες οι ερωτηθέντες απαντούσαν με βάση το βαθμό συμφωνίας τους σε αυτές (1=διαφωνώ πλήρως, 2=διαφωνώ, 3=ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ, 4= συμφωνώ, 5=συμφωνώ απολύτως).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο βαθμός συμφωνίας στη δήλωση 11.6 όπου ερωτώνται οι συμμετέχοντες για το ότι, λόγω της εμπειρίας που είχαν στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών που έλαβαν μέρος, μπόρεσαν στη διαδικασία να συγκρίνουν τη ζωή στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (M.O. 4,75, T.A. 0,550). Ακολουθεί η δήλωση ότι η οικονομική κρίση έχει γεννήσει σκέψεις στους ερωτηθέντες για μετάβαση και διαμονή στο εξωτερικό (M.O. 4,45, T.A. 0,826), όπως επίσης και ότι θεωρούν πως η συμμετοχή σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών επηρεάζει την απόφαση ενός

φοιτητή να μεταβεί για να ζήσει σε χώρα του εξωτερικού (Μ.Ο. 4,40, Τ.Α. 0,821). Επιπλέον, φαίνεται ότι οι συμμετέχοντες θεωρούν πώς στις χώρες του εξωτερικού οι επαγγελματικές ευκαιρίες στον τομέα των συμμετεχόντων είναι πολύ περισσότερες (Μ.Ο. 4,30, Τ.Α., 0,979). Για το αν οι ίδιοι έχουν επηρεαστεί ή έχουν προβεί σε αλλαγή της χώρας διαμονής λόγω της συμμετοχής σε πρόγραμμα ανταλλαγής, και πάλι υπάρχει μεγάλος βαθμός συμφωνίας (Μ.Ο. 4,20 Τ.Α. 1,056). Τέλος, μικρότερο βαθμό συμφωνίας εμφανίζει το ότι η συμμετοχή στα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών ήταν επηρεασμένη από τα μελλοντικά επαγγελματικά σχέδια των συμμετεχόντων (Μ.Ο. 3,35, Τ.Α. 1,040).

Descriptive Statistics					
	N	Mean		Std. Deviation	Variance
	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Statistic
11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Η απόφασή μου για τη συμμετοχή μου σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών ήταν επηρεασμένη από τα μελλοντικά μου επαγγελματικά σχέδια]	20	3.35	.233	1.040	1.082
11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Έχω σκεφτεί έντονα να μεταβώ για διαμονή στο εξωτερικό μετά την εμπειρία μου από το πρόγραμμα ανταλλαγής (ή το έχω ήδη κάνει με αφορμή την εμπειρία αυτή)]	20	4.20	.236	1.056	1.116

11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Στο εξωτερικό οι επαγγελματικές ευκαιρίες είναι περισσότερες στον κλάδο μου]	20	4.30	.219	.979	.958
11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τη σκέψη μου να μεταβώ στο εξωτερικό για να ζήσω]	20	4.45	.185	.826	.682
11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Γενικά θεωρώ ότι όσοι συμμετέχουν σε προγράμματα ανταλλαγής παίρνουν πιο εύκολα απόφαση να μεταβούν στο εξωτερικό]	20	4.40	.184	.821	.674
11. Στις παρακάτω δηλώσεις συμπληρώστε το βαθμό με τον οποίο συμφωνείτε με αυτές (1=1, 2=2, 3=3, 4= 4, 5=5) [Μέσω του προγράμματος μπήκα στη διαδικασία να συγκρίνω τη ζωή στην Ελλάδα και στο εξωτερικό]	20	4.75	.123	.550	.303
Valid N (listwise)	20				

Και σε αυτήν την ομάδα ερωτήσεων πραγματοποιήθηκε έλεγχος αξιοπιστίας και βρέθηκε υψηλό σκορ ($0,729 > 0,7$).

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.729	6

Η επόμενη ερώτηση ήταν αυτή σχετικά με το κατά πόσο οι ερωτηθέντες σκέφτονται να γυρίσουν σύντομα στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι η απάντηση είναι κυρίως αρνητική (Μ.Ο. 2,25, Τ.Α. 1.288). Δηλαδή, οι περισσότερες απαντήσεις (8/12=66,7% των απαντήσεων που δόθηκαν μόνο από τους συμμετέχοντες που διαμένουν στο εξωτερικό) είναι στο καθόλου ή λίγο. Ενώ μόνο 2 άτομα απάντησαν πολύ ή πάρα πολύ.

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
12. Σκέφτεστε το ενδεχόμενο να γυρίσετε στην Ελλάδα στο άμεσο μέλλον;	12	1	5	2.25	1.288
Valid N (listwise)	12				

12. Σκέφτεστε το ενδεχόμενο να γυρίσετε στην Ελλάδα στο άμεσο μέλλον;					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καθόλου	4	20.0	33.3	33.3
	Λίγο	4	20.0	33.3	66.7
	Μέτρια	2	10.0	16.7	83.3
	Πολύ	1	5.0	8.3	91.7
	Πάρα πολύ	1	5.0	8.3	100.0
	Total	12	60.0	100.0	
Missing	System	8	40.0		
Total		20	100.0		

Τέλος, σε σχέση με τον κυριότερο λόγο για τον οποίο μπορούσε ένα άτομο να επέστρεφε στην Ελλάδα, αυτός είναι είτε η επαγγελματική αποκατάσταση (33%) είτε η καλυτέρευση της οικονομίας (33%), ενώ υπάρχουν και άτομα που δηλώνουν ότι δε θα γυρνούσαν (25%), 1 άτομο αναφέρει τη νοσταλγία για τη χώρα και άλλο ένα τον οικογενειακό και κοινωνικό κύκλο.

13. Ποιος είναι ο κύριος λόγος για τον οποίον θα σκεφτόσασταν να γυρίσετε στην Ελλάδα;					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		8	40.0	40.0	40.0
	Δεν θα γυρνούσα	3	15.0	15.0	55.0
	επαγγελματική αποκατάσταση & καλυτέρευση της οικονομίας	1	5.0	5.0	60.0
	Η γενικότερη νοσταλγία για την χώρα μου	1	5.0	5.0	65.0
	Η επαγγελματική αποκατάσταση	3	15.0	15.0	80.0
	Η καλυτέρευση της οικονομίας	3	15.0	15.0	95.0
	Ο οικογενειακός και κοινωνικός μου κύκλος	1	5.0	5.0	100.0
	Total	20	100.0	100.0	

Β' ΜΕΡΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ 2007-2021

Στο β' μέρος του ερευνητικού τμήματος της εργασίας αυτής παρατίθενται δεδομένα τα οποία συλλέχθηκαν από το 2007 έως και το 2021 σχετικά με τον αριθμό των μετακινήσεων των φοιτητών για λόγους σπουδών ή για την άσκηση πρακτικής σε συναφές αντικείμενο της σχολής τους στο εξωτερικό. Στο διάγραμμα παρακάτω φαίνεται ότι ενώ το 2007 που είναι ακριβώς πριν την οικονομική κρίση ο αριθμός των ατόμων που μετέβησαν στο εξωτερικό ήταν αρκετά μικρός, από το 2008 και έπειτα

σημειώνεται σχεδόν κάθε χρόνο άνοδο, φτάνοντας το 2019 με 2020 στους 290, δηλαδή αριθμός 7,44 φορές μεγαλύτερος σε σχέση με 13 χρόνια πριν.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι από το 2020 έως το 2021 ο αριθμός αυτός μειώνεται και φτάνει στα επίπεδα πριν το 2012. Η μείωση αυτή (69%) σημειώνεται επειδή από το 2020 στις αρχές και έπειτα υπήρξε η πανδημία covid-19, μία πρωτόγνωρη κατάσταση για τα παγκόσμια δεδομένα η οποία περιόρισε τις μετακινήσεις στο ελάχιστο και ανέτρεψε τα σχέδια πολλών ανθρώπων και κατά επέκταση και των φοιτητών. Πληθώρα σχολών λειτούργησε διαδικτυακά και άρα οι φοιτητές δεν μετέβησαν σε μαθήματα στα πανεπιστημιακά ιδρύματα και αυτό ισχύει και για την Ελλάδα αλλά και για πολλές χώρες του εξωτερικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5.1 Συζήτηση

Όπως φαίνεται από το θεωρητικό μέρος, το πρόγραμμα Erasmus όντως μπορεί να επηρεάσει το φαινόμενο brain drain. Η συμβολή του έγκειται στο ότι οι φοιτητές έρχονται σε επαφή με μια άλλη χώρα στην οποία υπάρχει πιθανότητα οι γενικές συνθήκες ζωής και η επαγγελματική αποκατάσταση να βρίσκονται σε υψηλότερο επίπεδο από τη χώρα προέλευσής τους και άρα να τίθεται το ζήτημα της μόνιμης διαμονής για την εξασφάλιση καλύτερων ευκαιριών σε σχέση με το αντικείμενο σπουδών τους. Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι η διαμονή αυτή είναι απαραίτητα μόνιμη, ωστόσο η χώρα προέλευσης επωμίζεται τις δαπάνες σπουδών των αποφοίτων και οι ίδιοι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε μια άλλη χώρα και αυτό αποτελεί την πρόκληση για τη χώρα προέλευσης.

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκε το φαινόμενο brain drain και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε αυτό. Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τα δεδομένα που ανακτήθηκαν από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ο αριθμός των φοιτητών που επέλεξαν να ενταχθούν στο πρόγραμμα Erasmus αυξήθηκε σε τεράστιο βαθμό μέσα στα χρόνια της οικονομικής κρίσης και μέχρι το 2020 η αύξηση αυτή συνεχιζόταν φτάνοντας να υπερτετραπλασιαστεί σε σχέση με τα επίπεδα προ κρίσης. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί λαμβάνοντας υπόψιν δύο δεδομένα:

- Οι χώρες στις οποίες δηλώνουν οι φοιτητές για Erasmus είναι χώρες οι οποίες δεν επλήγησαν στον ίδιο βαθμό με την Ελλάδα, όπου η Ελλάδα είχε αξιοσημείωτη οικονομική πτώση, η οποία έφερε και εργασιακή αβεβαιότητα.
- Από το 2007 και μετά είναι πιθανό να έγινε πιο γνωστό το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών και έτσι, λόγω πιο επαρκούς ενημέρωσης, οι φοιτητές να έμπαιναν στη διαδικασία να βιώσουν μια τέτοια εμπειρία.

Όπως παρατηρείται από τα παραπάνω αποτελέσματα, τα περισσότερα άτομα τα οποία έχουν συμμετάσχει στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι από 26 έως 35 ετών, δηλαδή σε πλήρη παραγωγική ηλικία. Επίσης, αρκετοί από αυτούς έχουν είτε μεταπτυχιακό είτε και διδακτορικό δίπλωμα (45%) που σημαίνει ότι είναι

εργαζόμενοι με αρκετά υψηλή εξειδίκευση και ελάχιστοι είναι αυτοί οι οποίοι βρίσκονται σε προπτυχιακό επίπεδο χωρίς να έχουν ολοκληρώσει την φοίτησή τους.

Επιπλέον, σε σχέση με την οικογενειακή τους κατάσταση, φαίνεται ότι οι περισσότεροι δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις, κάτι που συμφωνεί με το γενικό προφίλ των ατόμων με υψηλή εξειδίκευση που φεύγουν προς το εξωτερικό για επαγγελματική αποκατάσταση και σπουδές.

Επίσης, οι ερωτηθέντες ζουν κατά κύριο λόγο σε χώρες εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης και μόνο το 40% είναι στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ότι συμμετείχαν σε πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών και αποφάσισαν να φύγουν από τη χώρα και να μείνουν μόνιμα στη χώρα του εξωτερικού. Η κυρίαρχη χώρα στην οποία έχουν εγκατασταθεί είναι η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, χώρες οι οποίες είναι γεγονός ότι δέχονται Έλληνες φοιτητές. Όπως μπορεί να παρατηρηθεί έπειτα στην ερώτηση του σε ποια χώρα και πόλη είχαν μεταβεί φοιτητές με το πρόγραμμα ανταλλαγής, όντως οι κυρίαρχες επιλογές είναι το Ηνωμένο Βασίλειο όπου έχουν μεταβεί τρεις φοιτητές και Γερμανία που έχουν μεταβεί τέσσερις φοιτητές. Όσον αφορά την χώρα της Ιταλίας, παρόλο που είχαν μεταβεί τέσσερα άτομα εκεί μόνο ένα εγκαταστάθηκε στη χώρα και το ίδιο ισχύει και για την Ισπανία, όπου είχαν μεταβεί τρία άτομα και εγκαταστάθηκε το ένα από αυτά. Εδώ θα μπορούσε να πει κανείς ότι η χώρα στην οποία επιλέχθηκε να μεταβούν με το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών ίσως να έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην απόφασή τους μετέπειτα για μόνιμη διαμονή στη χώρα αυτή. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το ότι η Ισπανία και η Ιταλία είναι χώρες οι οποίες επίσης, επλήγησαν σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική κρίση και έχουν εκδήλωση στο παρελθόν μεγάλα ποσοστά ανεργίας, ενώ χώρες όπως η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο δεν εμφάνισαν τόσο δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην οικονομία της. Οπότε θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι φοιτητές οι οποίοι μετέβησαν σε χώρες οι οποίες ήταν πιο εύπορες και δεν επλήγησαν στον ίδιο βαθμό από την οικονομική κρίση έχουν μεγαλύτερη τάση να μείνουν στη χώρα αυτή παρά οι φοιτητές που μετέβησαν σε φορές που επίσης εμφάνισαν δυσμενείς επιπτώσεις από την οικονομική κρίση όπως και η Ελλάδα.

Ο τομέας ο οποίος αναδείχθηκε σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με την εμπειρία των φοιτητών από σπουδές στο εξωτερικό ήταν η ποιότητα των σπουδών και η κρατική οργάνωση και υποδομές, ενώ σημαντικό ήταν και η ασφάλεια και η ποιότητα ζωής αλλά και η κοινωνικότητα. Φαίνεται δηλαδή ότι οι φοιτητές εκτίμησαν τόσο την οργάνωση του πανεπιστημίου όσο και την οργάνωση των κρατών στα οποία

διέμεναν. Αυτή η παράμετρος θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την απόφαση μετάβασης για μόνιμη διαμονή στο εξωτερικό, όπου το σύστημα το οποίο υιοθετεί η κάθε χώρα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εύρυθμη λειτουργία του και άρα μπορεί να προσδώσει στο φοιτητή αισιόδοξη οπτική για την διαμονή τους στη χώρα αυτή. Όπως όμως φαίνεται από την ομάδα 9 των ερωτήσεων όλοι οι παράγοντες σημείωσαν υψηλή βαθμολογία.

Οι φοιτητές που συμμετείχαν ήταν εξειδικευμένοι σε διάφορα ακαδημαϊκά πεδία, γεγονός που οφείλεται στην ευρύτητα των πανεπιστημιακών αντικειμένων που διαθέτει το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Όσον αφορά τη σύνδεση του προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών με την απόφαση για διαμονή στο εξωτερικό, φαίνεται ότι το πρόγραμμα ανταλλαγής έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην απόφαση των φοιτητών που συμμετείχαν στην έρευνα να προβούν σε μετεγκατάσταση στις χώρες στις οποίες μετακινήθηκαν για Erasmus. Σημειώνουν ότι μετά το πρόγραμμα ανταλλαγής είτε έχουν σκεφτεί έντονα να μεταβούν στη Χώρα είτε το έχουν κάνει ήδη και αυτό οφείλεται προφανώς στο ότι οι επαγγελματικές ευκαιρίες είναι περισσότερες στον κλάδο τον οποίο έχουν εξειδικευτεί. Παράλληλα, μεγάλο ρόλο έπαιξε και η έλευση της οικονομικής κρίσης για την απόφαση τους αυτή. Σε κάθε περίπτωση, οι φοιτητές πιστεύουν όντως ότι η συμμετοχή σε προγράμματα ανταλλαγής βοηθά ένα άτομο στο να πάρει την απόφαση να μεταβεί στο εξωτερικό και λόγω του ότι σύγκριναν κατά πολύ το βιοτικό επίπεδο και τις επαγγελματικές ευκαιρίες μεταξύ Ελλάδας και της χώρας του εξωτερικού στην οποία διέμεναν. Η ικανοποίηση από τις σπουδές και την επαγγελματική αποκατάσταση διαφαίνεται και από το ότι οι ίδιοι οι ερωτηθέντες αναφέρουν ότι δεν σκέφτονται σχεδόν καθόλου να μεταβούν ξανά στην Ελλάδα και οι μόνες προϋποθέσεις οι οποίες τίθενται από τους συμμετέχοντες είναι η οικονομική καλυτέρευση και η δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης στο αντικείμενό τους.

5.2 Περιορισμοί έρευνας

Οι περιορισμοί στην παρούσα έρευνα ήταν πολλοί. Καταρχάς, η βιβλιογραφία είναι αρκετά περιορισμένη και άρα δεν υπάρχει τρόπος να συγκριθεί το αποτέλεσμα της έρευνας αυτής σε σχέση με τα προηγούμενες έρευνες και ιδίως στην Ελλάδα. Κατά

δεύτερον το δείγμα ήταν αρκετά περιορισμένο λόγω του ότι ούτως ή άλλως ο πληθυσμός στον οποίο απευθύνεται το ερωτηματολόγιο είναι μικρός αλλά και λόγω του ότι δεν απάντησαν πολλοί φοιτητές στο ερωτηματολόγιο. Έτσι είναι δύσκολο να προχωρήσουμε σε γενίκευση των αποτελεσμάτων, Αν και φαίνεται ότι οι φοιτητές έχουν μεγάλη συμφωνία Όσον αφορά τις απαντήσεις τους. επιπλέον δεν υπήρχε δυνατότητα για διεξαγωγή συνεντεύξεων λόγω της απόστασης και των μέτρων περιορισμού που έχουν τεθεί λόγω της πανδημίας.

5.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Οι προτάσεις για περαιτέρω έρευνα είναι πολλές. ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής:

- Διεξαγωγή συνεντεύξεων για την εμβάθυνση στις στάσεις και τις αντιλήψεις των φοιτητών που συμμετείχαν σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών για την εμπειρία τους στη χώρα προορισμού και την επίδραση που είχε η εμπειρία αυτή στη μετάβαση για διαμονή στο εξωτερικό κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.
- Σύγκριση αποτελεσμάτων ανάμεσα σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα, δηλαδή ανάλογη έρευνα να γίνουν και σε άλλα πανεπιστήμια και να γίνει μία συγκριτική ανάλυση ανάμεσα στα ιδρύματα αυτά.
- Επανάληψη της έρευνας σε κάποια χρόνια με το ίδιο δείγμα για να δούμε αν υπάρχουν διαφορές στις στάσεις και τις αντιλήψεις των φοιτητών σε σχέση με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας.
- διεξαγωγή έρευνας με τη μέθοδο Delphi και το δείγμα να περιλαμβάνει οικονομολόγους οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της διαρροής εγκεφάλων σε σχέση με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα.
- συγκριτικά δεδομένα ανταλλαγής φοιτητών με άλλες χώρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Brox, C., Casteleyn, S., Kray, C., Painho, M., Huerta, J., Kuhn, W. (2018). *Brain Drain or Brain Gain? Insights from an Erasmus Mundus Masters Program*. Διαθέσιμο στο: https://agile-online.org/conference_paper/cds/agile_2018/shortpapers/68%2068%20Brox%20et%20al.%20AGILE_short%20paper%20brain%20drain%20after%20review%20final%203.4.18.pdf (Πρόσβαση στις 18 Αυγούστου, 2021).
- Cavallini, S., Soldi, R., Di Matteo, L., Utma, M.A., Errico, B. (2018). *Addressing brain drain: The local and regional dimension*. Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture, European Union. Διαθέσιμο στο: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/addressing-brain-drain/addressing-brain-drain.pdf> (Πρόσβαση στις 25 Ιουνίου 2021).
- Chalari, M. (2016). Crisis, Austerity and its Impact on Education in Europe and Greece. *Educate*, 16(1), 15-24.
- Daouli, J., Demoussis, M., Giannakopoulos, N., Lampropoulou, N. (2015). The ins and outs of unemployment in the current Greek economic crisis. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 2, 177-196.
- Dodani, S., LaPorte, R.E. (2005). Brain drain from developing countries: how can brain drain be converted into wisdom gain? *Journal of the Royal Society of Medicine*, 98(11), 487-491. doi: 10.1258/jrsm.98.11.487
- Flanja, D.P., Nistor, R.M. (2017). Brain drain: Are we losing our minds? A study on the Romanian human capital flight. *On-line Journal Modelling the New Europe*, 24, 58-75. DOI:10.24193/OJMNE.2017.24.05
- Gimeno-Feliu, L.A., Calderon-Larranaga, A., Diaz, E., Laguna-Berna, C., Poblador-Plou, B., Coscollar-Santaliestra, C., Prados-Torres, A. (2019). The definition of immigrant status matters: impact of nationality, country of origin, and length of stay in host country on mortality estimates. *BMC Public Health*, 19, 247. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6555-1>

Helleiner, E. (2011). Understanding the 2007–2008 Global Financial Crisis: Lessons for Scholars of International Political Economy. *Annual Review of Political Science*, 14, 67-87. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050409-112539>

ICAP (2016). *Young talented Greeks working abroad*. Διαθέσιμο στο: <http://www.newdiaspora.com/icap-brain-drain-2016/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2021).

Ifanti, A.A., Argyriou, A.A., Kalofonou, F.H., Kalofonos, H.P. (2013). Financial crisis and austerity measures in Greece: Their impact on health promotion policies and public health care. *Health Policy*, 113(1-2), 8-12. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2013.05.017>

Karafolas, S., Alexandrakis, A. (2015). Unemployment Effects of the Greek Crisis: a Regional Examination. *Procedia Economics and Finance*, 19, 82-90. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00010-6

Kumar, R. (2020). *Migration: Causes and Consequences*. Διαθέσιμο στο: https://www.patnauniversity.ac.in/e-content/social_sciences/geography/MAGeog72.pdf (Πρόσβαση στις 5 Απριλίου 2021).

Labrianidis, L. (2011). Investing in Getaway. Athens: Kritiki (in Greek). In: Theodoropoulos, D., Kyridis, A., Zagkos, C., Konstantidnidou, Z. (2014). “Brain Drain” phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their way to immigration, in an era of “crisis”. Attitudes, opinions, beliefs towards the prospect of migration. *Journal of Education and Human Development*, 3(3), 229-248

Lazaretou, S. (2016). The Greek brain drain: the new pattern of Greek emigration during the recent crisis. *Economic Bulletin*, 43, 31-54

Lianos, T.P., Asteriou, D. and Agiomirgianakis, G. (2004). Foreign universities’ graduates in the Greek labor markets: employment, salaries and overeducation. *International Journal of Finance and Economics*, 9(2): 151-164.

Lianos, T.P. (2007). Brain Drain and Brain Loss: Immigrants to Greece, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(1), 129-140. DOI: 10.1080/13691830601043562

Madianos, M.G., Alexiou, T., Patelakis, A., Economou, M. (2014). Suicide, unemployment and other socioeconomic factors: evidence from the economic crisis in Greece. *The European Journal of Psychiatry*, 28(1). <https://dx.doi.org/10.4321/S0213-61632014000100004>

Marinakou, E., Giousmpasoglou, C., Paliktzoglou, V. (2016). The Brain Drain Phenomenon in Higher Education in Greece: Attitudes and Opinions on the Decision to Immigrate. *Paper presented in the 3rd Annual International Conference on Humanities & Arts in a Global World*, 3-6 January, Athens, Greece

Mavridis, S. (2018). Greece's Economic and Social Transformation 2008–2017. *Social Sciences*, 7(1), 9. doi:10.3390/socsci7010009

Moris, D., Karachaliou, G.S., Kontos, M. (2017). Residency training in Greece: job dissatisfaction paves the way to brain drain. *Annals of Translational Medicine*, 5(5), 123. doi: 10.21037/atm.2017.03.03

Oosterbeek, H., & Webbink, D. (2009). *Does Studying Abroad Induce a Brain Drain?* *Economica*, 78(310), 347–366. doi:10.1111/j.1468-0335.2009.008

Ozturk, S., Sozdemir, A (2015). Effects of Global Financial Crisis on Greece Economy. *Procedia Economics and Finance*, 23, p. 568-575. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00441-4

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (χ.η.). <https://www.uth.gr/>

Theodoropoulos, D., Kyridis, A., Zagkos, C., Konstantidnidou, Z. (2014). “Brain Drain” phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their way to immigration, in an era of “crisis”. Attitudes, opinions, beliefs towards the prospect of migration. *Journal of Education and Human Development*, 3(3), 229-248

Trachana, V. (2013). Austerity-led brain drain is killing Greek science. *Nature*, 496(7445).

United Nations Statistic Division (1998). *Recommendations on Statistics of International Migration*. New York: United Nations Publications

Verick, S., Islam, I. (2010). *The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses*. Διαθέσιμο στο: <http://ftp.iza.org/dp4934.pdf> (πρόσβαση στις 15 Μαΐου 2021).

World Health Organization (n.d.). *Refugee and migrant health*. Διαθέσιμο στο: <https://www.who.int/migrants/about/definitions/en/> (Πρόσβαση στις 6 Απριλίου 2021).

Αναγνωστοπούλου, Ό. (2016). *Ευρωπαϊκή ενοποίηση: νέοι και Erasmus στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης* (Διπλωματική Εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/20283>

Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φυγή. Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Λαμπριανίδης, Λ. (2013). Αυξήθηκε η διαρροή επιστημόνων στο εξωτερικό. *Καθημερινή*.

Σκόνδρα, Ε. (2017). *Μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της κρίσης: αιτίες-παράγοντες και συνέπειες*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Διαθέσιμο στο: <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/4762/%ce%9c%ce%b5%cf%84%ce%b1%cf%80%cf%84%cf%85%cf%87%ce%b9%ce%b1%ce%ba%ce%ae%20%ce%94%ce%b9%cf%80%ce%bb%cf%89%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae%20%ce%95%cf%81%ce%b3%ce%b1%cf%83%ce%af%ce%b1-%20%ce%a3%ce%ba%cf%8c%ce%bd%ce%b4%cf%81%ce%b1%20%ce%95%ce%bb%ce%ad%ce%bd%ce%b7.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2019). *Μετανάστευση Ορισμός και βασικές κατηγορίες*. Διαθέσιμο στο: <http://www.opengov.gr/immigration/?p=799> (Πρόσβαση στις 5 Απριλίου 2021).